

Sociaal-economisch gekibbel

Begin juli publiceerden de Nederlandse werkgevers hun visie op het in 1974 en 1975 te voeren sociaal-economische beleid 1). Ze proberen hiermee een vruchtbaar overleg tussen regering, werkgevers en werknemers tot stand te brengen. Zij vinden dit overleg noodzakelijk omdat ze geschrokken zijn van de voorspellingen van het Centraal Planbureau. Tot nu toe wijzen de reacties van de vakcentrales er evenwel niet op dat de werkgevers in hun poging slagen.

De werkgeversnota bevat zowel een zakelijke benadering van de huidige economische problemen als een visie op de vraag hoe deze problemen op te lossen. De inflatiebestrijding krijgt absolute prioriteit omdat de inflatie leidt tot een vermindering van het Nederlandse aandeel op zowel de wereldmarkt als op de eigen markt en tot een trendmatige daling van de rendementen. Hierdoor neemt de groei van de productie af, wordt de werkloosheid groter, terwijl de financieringsstructuur van het bedrijfsleven verslechtert door beperking van de mogelijkheden tot zelffinanciering.

Het is begrijpelijk dat door deze factoren vele collectieve en particuliere wensen moeilijk kunnen worden bevredigd. De werkgevers becijferen dat in hun nota: voor 1974 en 1975 zal er slechts 0,4% van het nationale inkomen (ca. f. 600 mln.) beschikbaar zijn voor: 1. uitbreiding van de werkgelegenheid; 2. incidentele verbetering van arbeidsvoorwaarden; 3. verbetering van reële contractlonen en 4. rendementshandhaving c.q. -verbetering. Dit percentage kan worden verhoogd door afremming van de collectieve voorzieningen via een lagere belastingdruk en sociale-premiedruk.

Degene die het *Centraal Economisch Plan 1973* erop naslaat — werkgevers hebben veel gegevens uit dit plan gehaald — zal bemerken dat er op de analyse niet veel is aan te merken 2). Ook het Centraal Planbureau is weinig optimistisch over de nabije toekomst, maar onthoudt zich van opmerkingen met betrekking tot het al dan niet onbestuurbaar worden van het economische proces en geeft ook geen politieke oplossingen.

De werkgevers komen in hun nota met politieke oplossingen, die bepaald niet overeenstemmen met de voornemens van het kabinet-Den Uyl. De stijging van de sociale-premiedruk willen zij beperken door het voorkomen van structurele lastenverzwaringen, beperking van autonome drukverzwaring en herwaardering van bestaande voorzieningen. Daarnaast moet de stijging van de directe belastingdruk beperkt blijven tot de verzwaring die voortvloeit uit de reële progressie, terwijl aan de bedrijven zodanige belastingfaciliteiten dienen te worden gegeven dat de investeringsquote niet daalt. Eventueel willen de werkge-

vers extra overheidsuitgaven financieren door een beroep te doen op de kapitaalmarkt en door verhoging van de BTW. De motivatie hiervoor ontbreekt evenwel in de nota. Financiering via de kapitaalmarkt vergt wel enige bezinning en de in de nota genoemde nadelen van de directe belastingen (zoals afwenteling) gelden ook voor de BTW.

In hun commentaren op de nota van de twee werkgevers zien NKV en NVV alleen de politieke oplossingen. Op de sociaal-economische situatie gaan zij niet in. Hierdoor wordt het gekibbel van de laatste jaren over het te voeren sociaal-economische beleid voortgezet. Werkgevers kiezen voor rechts en werknemers voor links, om deze politieke tweedeling maar weer eens te gebruiken. Werkgevers- en werknemersorganisaties pleiten slechts vóór de belangen van hun eigen leden en vergeten gemakkelijk het belang van het gehele Nederlandse volk. Dit heeft tot gevolg dat de sociale partners in de SER steeds minder met elkaar tot overeenstemming komen en dat tot nu toe van de in de SER geformuleerde inkomenspolitieke doeleinden weinig is terecht gekomen.

Het is zinvol nog eens de kenmerken van onze economische orde te noemen. Nederland kent een zgn. vrije ondernemingsgewijze productiehuishouding. Hiervoor ligt in eerste instantie de verantwoordelijkheid voor onze economie bij het bedrijfsleven. Daarnaast treedt de overheid op als vervuller van collectieve wensen, terwijl zij tevens de nadelen van onze economische orde dient weg te werken. Door het toenemende gekibbel in het bedrijfsleven worden die nadelen groter. Een regering die zich van haar verantwoordelijkheid bewust is, zal hierdoor steeds minder rekening kunnen houden met de wensen van het bedrijfsleven. De consequentie van het huidige verlangen van werkgevers- en werknemersorganisaties om de economische middelen in eerste instantie gezamenlijk te verdelen, zou wel eens kunnen zijn dat de regering via een straf loon- en prijsbeleid zelf voor die verdeling gaat zorgen. Het voornemen van minister Duisenberg om tot een meerjarenplanning met een globale taakstelling te komen, waarbij de sociale partners slechts een blik wordt gegund op het grote raamwerk van de beleidsplannen, wijst misschien reeds in deze richting.

L. Hoffman

1) *Hoofdpunten sociaal-economisch beleid 1974 en 1975*, discussienota VNO/NCW, Den Haag, 2 juli 1973.

2) Mijn bezwaren tegen de mening van de werkgevers dat de overheid de grootste veroorzaker van de inflatie is (zie *ESB* van 17 januari en 7 februari 1973), handhaaf ik evenwel.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Sociaal-economisch gekibbel.....	637
Column Zuidafrikaans dilemma, door Prof. Dr. W. Albeda	639
<i>Drs. F. Muller:</i> Maatregelen van economische politiek in het wereldmodel van de Club van Rome.....	640
Notitie Kunstonderwijs in Nederland, door W. D. Franckena	642
<i>Drs. E. A. V. Vermaas:</i> Arbeidsmarktaspecten van sector-structuurpolitiek	645
Stichting het Nederlands Economisch Instituut; verslag over het jaar 1972..	648
<i>Dr. W. O. C. thoe Schwartzberg:</i> Granen en soja, twistappel tussen EG en VS	650
Europa-bladwijzer Europees zeehavenbeleid, door Europa Instituut Leiden	652
Ingezonden Nogmaals: een geëmancipeerde inkomensvorming en -verdeling, door Drs. E. N. Kertzman; met naschrift door Drs. M. Bruyn-Hundt	654
Boekennieuws Th. Shabad: China's changing map; national and regional development, 1949-71, door P. Krug	659

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambérs, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut
Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Zuidafrikaans dilemma

D. Hobart Houghton bracht kort geleden een nieuwe druk uit van zijn *The South African Economy* 1). Omdat dit naar mijn mening nog steeds een der meest waardevolle beschrijvingen van de Zuid-Afrikaanse economie is, lijkt het de moeite waard er enige aandacht aan te wijden. Houghton is sterk onder de indruk van de in de loop van de jaren zestig naar voren gekomen tegenstelling tussen het streven naar economische groei en de blijvende traditionele en wettelijke beperkingen op het tewerkstellen van de niet-blanke bevolking in meer-geschoolde en leidinggevende banen. Het handhaven van de „industrial colourbar” is niet te verzoenen met snelle economische groei. Meer en meer dringt deze overtuiging door in alle kringen.

Men tracht door verschillende maatregelen aan de schaarste aan half- en heel-geschoolde en aan hoog gekwalificeerde arbeid te voldoen. Meer immigratie staat hoog op de ranglijst; om- en bijscholing van blanke werknemers; meer gebruik van vrouwelijke arbeid en andere maatregelen die ertoe leiden, dat er meer blanke arbeidskrachten ter beschikking komen. Daarnaast wordt gewezen op de noodzaak van een grotere nadruk op training en scholing der niet-blanke bevolking. Maar de tekorten aan geschoolden en leidinggevenden blijven het voornaamste knelpunt.

Houghton vermeldt, dat in de jaren 1960-1970 het BNP steeg met 113%, gecorrigeerd voor de prijsstijging was dit 68%, bij een bevolkingsgroei van ca. 34%. Een zeer substantiële groei dus. Deze groei kwam echter met name de Zuid-Afrikanen ten goede (blanke en niet-blanken) die reeds in de moderne economie zijn opgenomen. Het verschil tussen hen, en degenen die nog in de „subsistence farming” in de „Bantoe thuislanden” een bestaan moeten vinden, werd groter. Volgens Houghton profiteerden alle Zuidafrikanen, die in de moderne economie zijn opgenomen, ongeacht hun huidskleur, wél van de economische groei.

Zuid-Afrika heeft in de loop van 1930 zijn „take-off” bereikt, en sindsdien is er een gestage groei gaande. Normaal gesproken zou verwacht mogen worden, dat deze groei doorgaat tot het stadium der hoge massaconsumptie is bereikt. Maar de bestaande politieke en raciale verhoudingen zouden dit beeld gemakkelijk kunnen verstoren. Houghton spreekt van de „very great difficulty of devising a political, social and economic structure in which the legitimate rights and aspirations of all groups can be satisfied”. De racistische houding van velen, en de politieke problemen die daaruit voortkomen, zouden dat gehele proces in gevaar kunnen brengen. Niet slechts zou dat de levensstandaard der brede massa negatief beïnvloeden. Maar ook de mogelijkheid om een vreedzame raciale coëxistentie te bereiken, zou nog belangrijk kleiner worden in een situatie van economische stagnatie, armoede en sociale spanningen.

Kan men zulke politieke problemen voorkomen door de „gescheiden ontwikkeling”? Dat is de hoop van de regering van de Republiek. Houghton slaat de kansen van dit beleid niet hoog aan. Te zeer is de economische integratie der verschillende rassen binnen de moderne economische centra voortgeschreden om dit proces nog te niet te doen. Bovendien is het succes in de thuislanden, met name ook in de Transkei, het oudste, met theoretisch althans de beste kansen, niet groot.

Het Zuidafrikaanse dilemma is, dat de meeste blanken slechts hoop hebben op de verdere groei van hun land, onder blank leiderschap. Juist de poging dit leiderschap, bij de snel verschuivende getalsverhoudingen te handhaven, leidt tot maatregelen, die de economische groei belemmeren. Deze maatregelen zijn van economische en van politieke aard. Economisch verhinderen de blanke kiezers de sociale ontwikkeling der niet-blanke bevolking door de belemmering van scholing en promotie der niet-blanken. Bovendien betekenen deze belemmeringen een rem op het initiatief en

ondernemerschap uit die kring. Politiek leidt de onthouding der burgerrechten aan de niet-blanken tot wantrouwen en verzet tegen het bestaande regime waardoor het gehele stelsel in gevaar wordt gebracht.

Houghton wil daarom een andere weg inslaan, een weg die de meeste aanhangers der anti-apartheidsbeweging niet ver genoeg zullen vinden gaan, maar die voor Zuid-Afrika radicaal genoeg is:

1. het handhaven van de regering in de handen van die bevolkingsgroepen, die „are fully committed to a modern industrial economy, and who have the wisdom and experience to recognise the essential prerequisites of this type of society”. Dus politieke rechten voor alle rassen, maar geen politieke rechten voor hen die nog in stamverband in de „subsistence farming” leven;

2. de samenleving moet zo georganiseerd worden, dat alle raciale groepen op gelijke wijze kunnen delen in de groeiende welvaart;

3. het heeft geen zin de ontwikkeling der thuislanden terug te draaien. Deze landen zullen binnen of buiten de Republiek zelfstandigheid moeten verwerven, zonder dat daarmee de economische integratie met de Republiek verdwijnt;

4. versnelde economische groei wanneer eenmaal een methode van vreedzaam samenleven der rassen in Zuid-Afrika is gevonden zodat „All South-Africans, whatever their race, colour, language, culture and creed, can feel a common loyalty to a common homeland”.

1) Oxford University Press, 1973.

Maatregelen van economische politiek in het wereldmodel van de Club van Rome

DRS. F. MULLER*

Inleiding

Onlangs werd de wereld opgeschrikt door het Rapport van de Club van Rome: *De grenzen aan de groei* 1). Dit rapport bevat de resultaten van het WERELD 3-model zoals dit ontwikkeld is door de systeem-dynamicici van het Massachusetts Institute of Technology (MIT). Het model in zijn oorspronkelijke vorm, geeft een uitkomst waarin de kapitaal-goederenvoorraad, de bevolking en de vervuiling aanvankelijk sterk groeien, maar uiteindelijk weer volledig ineenstorten (zie Run 1). Het is zonder meer duidelijk, dat dit resultaat voor de meerderheid van de wereldbevolking onacceptabel is, en dat daarom gezocht moet worden naar maatregelen die tot gevolg hebben, dat een oplossing gevonden kan worden, die meer in overeenstemming is met bestaande preferenties. Door het formuleren van doelstellingen ten aanzien van de produktie van materiële goederen, diensten en voedsel, alsmede ten aanzien van de bevolkingsomvang en de vervuiling, zullen we trachten een uitkomst te bereiken die meer bevredigend is. De gestelde doeleinden zouden gerealiseerd kunnen worden door gebruik te maken van instrumenten die de investeringen en de besparingen reguleren.

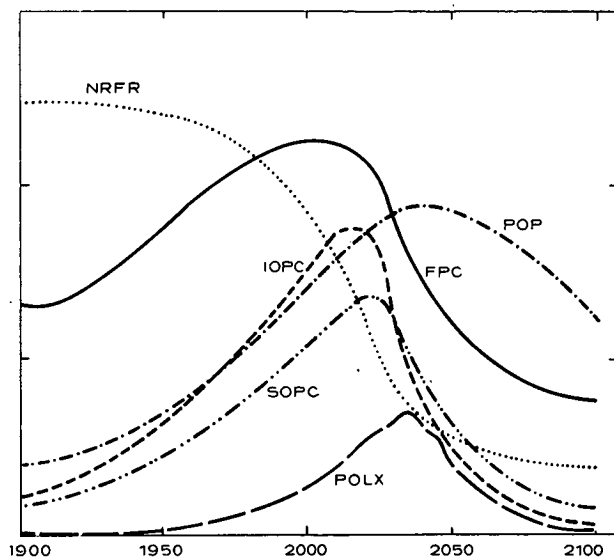
Het wereldmodel is een zeer nuttig instrument voor de analyse van de geschetste wereldproblemen. Naar onze

mening is de kritiek die tot dusver op dit model is geuit, onvoldoende om het model te verwerpen. Integendeel, het Technisch Rapport dat door Prof. Dennis Meadows en zijn medewerkers is opgesteld en dat binnenkort uitkomt 2), maakt duidelijk dat veel van de kritiek ongefundeerd is. In dit Technisch Rapport wordt een uitvoerige beschrijving gegeven van de vergelijkingen die aan het model ten grondslag liggen en wordt gedetailleerd cijfermateriaal verschaft.

Onze berekeningen zijn ten dele gebaseerd op het WERELD 3-model dat in dit Technisch Rapport is te vinden (en wel in de versie van 22 juni 1972). Dit model moest evenwel worden uitgebreid ten einde er de benodigde maatregelen in op te nemen. Deze maatregelen worden helaas vooralsnog beperkt door de structuur van het WERELD 3-model. Hierdoor konden alternatieve vormen van landbouw, produktie en consumptie niet worden onderzocht. Het op grote schaal toepassen van technieken op het gebied van de beperking van milieuverontreiniging, het vergroten van de landbouwproduktie en de recirculatie van grondstoffen betekent een enorme technische vooruitgang. Ook is voor de invoering van de te nemen maatregelen een zeer ingrijpende verandering nodig in de sociale structuur en in het institutionele kader. Al met al is het zeer onwaarschijnlijk dat de benodigde maatregelen inderdaad op tijd zullen worden genomen. Gevreemd moet daarom worden, dat de resultaten veel te optimistisch blijken te zijn. De lezer wordt daarom verzocht bij de interpretatie van de uitkomsten de nodige voorzichtigheid in acht te nemen.

Om het wereldmodel met eigen apparatuur te kunnen uitrekenen, hebben wij de DYNAMO-taal, waarin de modellen oorspronkelijk geschreven zijn, omgezet in het bekende FORTRAN. Dit heeft het mogelijk gemaakt het model uit te rekenen op een kleine computer als de IBM-1130.

Run 1. Standaardrun

NRFR: grondstoffen
FPC: voedsel per hoofd
IOPC: industriële produktie per hoofd
SOPC: diensten per hoofd
POP: bevolking

Economische groei

De kapitaalsector in het wereldmodel beschrijft het proces van de groei van de kapitaal-goederenvoorraad en de industriële produktie. In het model worden drie afzonderlijke sectoren onderscheiden, nl. landbouw, industrie en diensten. De gewenste hoeveelheid voedsel en diensten wordt gerelateerd aan de industriële produktie per hoofd. Het proces van economische groei komt op gang door de accumulatie van kapitaal. Om de noodzakelijke investeringen te kunnen financieren is het nodig dat de besparingen

* De auteur is wetenschappelijk medewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) D. L. Meadows, *The Limits to Growth*, New York, 1972.

2) W. W. Behrens III, D. L. Meadows ed., *The Dynamics of Growth in a Finite World*, A Technical Report on the Global Simulation Model WORLD 3. Verschijnt spoedig.

toenemen, hetgeen historisch tot stand is gekomen door het laag houden van de lonen ten gunste van de winsten. Het gedeelte van het inkomen, dat niet geconsumeerd wordt (de besparingen), is nu beschikbaar voor investeringen in de landbouw, voor industrieel kapitaal en voor kapitaal in de dienstensector.

Het proces van economische groei zoals dit in het wereldmodel plaatsvindt, kunnen we illustreren met een Harrod-Domar-model voor twee sectoren (uit didactische overwegingen hebben wij de sectoren landbouw en diensten samengevoegd):

$$Q = C + I - X \quad (1)$$

$$C = aQ + X \quad (2)$$

$$I = dK/dt \quad (3)$$

$$I_1 = rI \quad (4)$$

$$I_2 = (1 - r)I \quad (5)$$

$$k_1 = K_1/Q \quad (6)$$

$$k_2 = K_2/X \quad (7)$$

$$K = K_1 + K_2 \quad (8)$$

$$I = I_1 + I_2 \quad (9)$$

$$Y = Q + X \quad (10)$$

Hierin hebben de gebruikte symbolen de volgende betekenis:

Q	industriële productie (sector 1);
X	consumptie van voedsel en diensten (sector 2);
I, I ₁ , I ₂	investeringen, ten behoeve van de sectoren 1 resp. 2;
C	totale consumptie;
K, K ₁ , K ₂	kapitaalgoederenvoorraad, in gebruik bij de sectoren 1 resp. 2;
Y	wereldinkomen;
a	het gedeelte van de industriële productie bestemd voor consumptie;
r	het gedeelte van de investeringen bestemd voor de industrie;
k ₁ , k ₂	de (marginale en gemiddelde) kapitaalcoëfficiënt van sector 1 resp. 2.

Uit het model volgt, dat de relatieve groei van de industriële productie gelijk is aan rs/k_1 , d.w.z. de verhouding tussen de marginale spaarquote (één minus de marginale consumptiequote, uitgedrukt ten opzichte van de industriële productie), vermenigvuldigd met het gedeelte dat hiervan bestemd is voor de industrie (r), en gedeeld door de kapitaalcoëfficiënt van de industrie. Evenzo is de groei van sector 2 (landbouw en diensten) gelijk aan $(1 - r)sQ/k_2X$. De totale inkomensgroei is dan:

$$\frac{dY/dt}{Y} = \frac{rs}{k_1} \frac{Q}{Y} + \frac{(1 - r)s}{k_2} \frac{Q}{Y}$$

zodat het inkomenspad in de tijd beschreven kan worden door:

$$Y = Q_0 \left\{ 1 + \frac{(1 - r)k_1}{rk_2} \right\}^{\frac{rs}{k_1} t} (e^{\frac{rs}{k_1} t} - 1) + Y_0$$

Voor $t \rightarrow \infty$ wordt de relatieve groei van het inkomen gelijk aan $\frac{rs}{k_1}$. Zolang nu de bruto-investeringen groter zijn

dan de afschrijvingen zal de kapitaalgoederenvoorraad toenemen: een gedeelte van de industriële productie is bestemd voor investeringen, zodat de kapitaalgoederenvoorraad toeneemt; hierdoor neemt de productie weer toe enz.

Indien de arbeidscoëfficiënten (d.w.z. de benodigde hoeveelheden arbeid per eenheid produkt), de kapitaalcoëfficiënten en het relatieve aandeel van de sectoren 1 en 2 constant zijn, bepaalt de spaarquote hoeveel mensen werk kunnen vinden. Indien er echter een arbeidstekort is, worden de kapitaalgoederen niet volledig bezet, en is voor iedere sector de productie gelijk aan de hoeveelheid arbeid gedeeld door de arbeidscoëfficiënt.

Determinanten van het inkomen per hoofd

Uit de bovengevonden vergelijking voor het inkomen blijkt, dat het inkomen per hoofd bepaald wordt door de volgende factoren.

1. Op lange termijn wordt de groei groter indien de spaarquote toeneemt. In de standaardrun van het wereldmodel wordt een constant gedeelte van de industriële productie geconsumeerd. Behalve voor consumptie dient de industriële productie ook als input voor de landbouw en als investering in de dienstensector, zodat dit gedeelte niet meer beschikbaar is als investering in de industriële sector. Het blijkt dan ook, dat verlaging van het industriële aandeel in de investeringen, dus een verlaging van r, op den duur moet leiden tot een lagere inkomensgroei, zelfs indien de kapitaalcoëfficiënt van de industrie groter zou zijn dan die van de dienstensector of de landbouw. Om deze reden zal een toeneming van de investeringen in de landbouw en de dienstensector op den duur gepaard gaan met een daling van de groei (dit zal het geval zijn indien de feitelijke hoeveelheid voedsel en diensten achterblijft bij de gewenste). Dit nu is een zeer belangrijk resultaat. Indien wij het WERELD 3-model als uitgangspunt nemen, betekent een verschuiving naar de dienstensector op den duur *altijd* een vermindering van de groei. De door velen bepleite verschuiving van de industriële sector naar de dienstensector om de economische groei veilig te stellen, heeft in dit geval dus niet het beoogde resultaat.

2. Een toeneming van de kapitaalcoëfficiënt van de industrie heeft een negatieve invloed op de groei. In het wereldmodel wordt een gedeelte van de kapitaalgoederen gebruikt voor de winning van onvervangbare grondstoffen. Als de voorraad grondstoffen afneemt, is een toenemende hoeveelheid kapitaal nodig om dezelfde hoeveelheid grondstoffen te winnen. Aangezien dit kapitaal niet meer geïnvesteerd kan worden, betekent dit dat de kapitaalcoëfficiënt groter wordt. Dit proces remt automatisch de groei. Een andere mogelijkheid waardoor de kapitaalcoëfficiënt kan toenemen ontstaat, indien een gedeelte van de kapitaalgoederen wordt gebruikt voor recirculatie van grondstoffen, of voor de bestrijding van milieuverontreiniging. Ook dit kapitaal kan niet meer worden geïnvesteerd, zodat de groei afneemt.

3. Alle factoren die via geboorte en sterfte invloed uitoefenen op de bevolkingsomvang, hebben gevolgen voor het inkomen per hoofd. Deze factoren zijn: voedsel, gezondheidszorg, vervuiling, bevolkingsdichtheid en inkomen per hoofd.

Stabiele industriële productie per hoofd

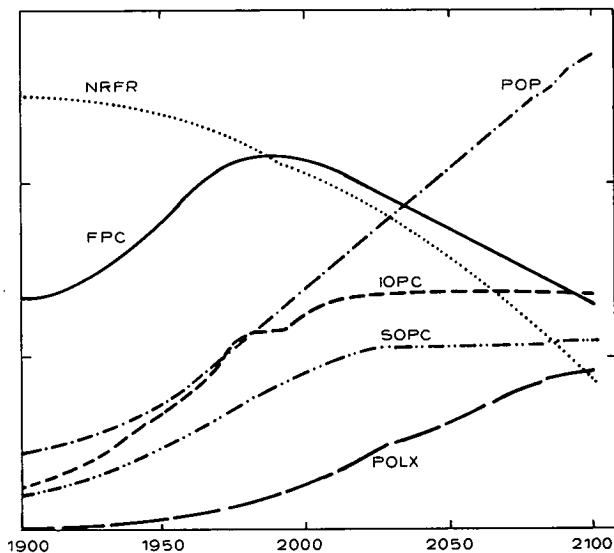
Wij zullen nu proberen de industriële productie per hoofd te stabiliseren door de procentuele groei van de industriële productie gelijk te maken aan de procentuele groei van de bevolking. Wij zullen eerst onderzoeken of dit bereikt kan worden door de groei van de productie te beïnvloeden, en de bevolking dus ongemoeid te laten. Aangezien de waarde van de industriële productie per hoofd in 1970 te laag is om de verderop geformuleerde wensen ten aanzien van materiële consumptie, voedsel, vervuiling en diensten te bereiken, laten wij de industriële productie per hoofd, die in 1970 een waarde had van \$ 240, geleidelijk toenemen tot \$ 280 in het jaar 1993, en houden deze daarna constant. Uit de gewenste industriële productie kan dan, gegeven o.a. de kapitaalcoëfficiënt, een gewenst industrieel kapitaal worden afgeleid dat nodig is om deze productie-omvang te realiseren. Door in industrieel kapitaal te investeren, wordt nu getracht het verschil tussen de gewenste en de feitelijke kapitaalgoederenvoorraad in vijf jaar weg te werken. De materiële consumptie wordt dan gedefinieerd als restpost. Het resultaat van deze politiek is, dat wij erin slagen de industriële productie per hoofd gedurende ongeveer 75 jaar te stabiliseren. Op langere termijn kan deze situatie echter

niet blijven bestaan, aangezien de hoeveelheid uitputbare grondstoffen niet voldoende is om het hoge niveau van industriële activiteit te handhaven. De kapitaalcoëfficiënt wordt zo hoog, dat de procentuele groei van de bevolking groter is dan die van de kapitaalgoederen in gebruik bij de industrie, en de industriële productie per hoofd daalt.

Willen wij de industriële groei continueren, en op lange termijn dus ook de groei van het inkomen, dan moeten wij vermijden dat ten gevolge van de uitputting van grondstoffen de kapitaalcoëfficiënt te veel toeneemt. Dit is mogelijk door een gedeelte van het industriële kapitaal te bestemmen voor de recirculatie van grondstoffen. Als we deze recirculatie gedurende de periode 1973-1990 zodanig uitbreiden, dat ten opzichte van het jaar 1970 60% op het grondstoffenverbruik kan worden bespaard, dan is het mogelijk de industriële groei gedurende de gehele periode 1970-2100 te handhaven (zie Run 2). Voor de invloed van de recirculatie op de kapitaalcoëfficiënt hebben wij gebruik gemaakt van de kostenfunctie die in een van de alternatieven van het Technisch Rapport wordt gegeven. In deze functie nemen de recirculatiekosten progressief toe indien door recirculatie het grondstoffenverbruik minder wordt. Volgens deze kostenfunctie zijn de recirculatiekosten bij 60% grondstofbesparing nog betrekkelijk laag (de kapitaalcoëfficiënt neemt toe met ruim 25%); een nog verdere toeneming van de recirculatie gaat echter met zeer hoge kosten gepaard. Evenals in het Technisch Rapport hebben wij verder aangenomen, dat door een efficiëntere winning van grondstoffen minder kapitaal vereist is.

Uit het model blijkt, dat het op lange termijn aantrekkelijk is door middel van recirculatie grondstoffen te besparen. Dit effect komt echter onvoldoende in de prijsvorming tot uiting, zodat een bewuste grondstoffenpolitiek noodzakelijk is.

Run 2. Evenwicht industrie; recirculatie van grondstoffen

Wij hebben aangetoond, dat het mogelijk is de industriële groei te continueren. In dit geval doemen echter twee nieuwe gevaren op, namelijk een zeer sterke toeneming van de vervuiling, en een vermindering van de hoeveelheid voedsel per hoofd.

Milieuverontreiniging

Wij hebben gezien, dat de kapitaalsector een zeer belangrijke determinant is van het inkomen per hoofd. De industriële productie dient bovendien als input in de landbouw en de dienstensector, zodat ook het aanbod van voedsel en diensten indirect afhankelijk is van de industrie. Er zijn echter ook negatieve gevolgen. De industrie is een ernstige

Kunstonderwijs in Nederland

Als je aan kleine jongens vraagt, wat ze later willen worden, krijg je doorgaans dezelfde antwoorden. Autocoureur, straaljagerpiloot of timmerman. Of dit er nu de oorzaak van is, dat zo weinig jongens op latere leeftijd dansonderwijs gaan volgen is mij niet bekend, maar typisch is het wel. Zevenentachtig procent van alle dansstudenten in Nederland is van het vrouwelijke geslacht. Het is te hopen dat de choreografen er rekening mee zullen houden.

Het bovenstaande percentage is, evenals de navolgende cijfers, ontleend aan een overzicht, dat is samengesteld door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen 1).

De brochure verschaft veel gegevens over de studenten in het kunstonderwijs in het cursusjaar 1971/1972. Aan instellingen voor muziek-, dans- en toneelonderwijs studeerden te zamen zo'n 3500 man (en vrouw). De academies van bouwkunst en de TH's in Delft en Eindhoven (studierichtingen architect en stedenbouwkundige) kregen bezoek van ongeveer 2.300 studenten. Bovendien genoten de academies op het gebied van beeldende vorming nog eens de belangstelling van ca. 8.000 leergierigen, zodat in totaal ongeveer 14.000 studenten bereid bleken te zijn ons leven door hun creatieve inbreng te gaan verrijken.

Wim Franckena

1) Gegevens betreffende het kunstonderwijs, cursusjaar 1971/1972, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1973.

verontreiniger, en ook de verontreiniging van de landbouw wordt gedeeltelijk veroorzaakt door produkten die zijn geleverd door de industrie. Behalve een directe invloed op de gezondheid heeft deze verontreiniging invloed op de functies die de natuur vervult (naast natuurprodukten zorgt de natuur ook voor schoon water, zuurstof, stilte, natuurschoon en diversiteit van het leefmilieu).

Om de milieuverontreiniging binnen de perken te houden, wordt de bestrijding van milieuverontreiniging in het model opgenomen door een deel van het industriële kapitaal hiervoor te bestemmen. Wij hebben hiervoor een functie gebruikt die het verband aangeeft tussen de hoeveelheid anti-vervuilingskapitaal en de emissie per eenheid produkt. Een rechthoekige hyperbool is een goede weergave van de aanwezige technische en theoretische kennis. In deze vergelijking neemt het bestrijdingskapitaal progressief toe bij een verdere terugdringing van de vervuiling.

Het bestrijdingskapitaal wordt in 1970 zowel in de landbouw als in de industrie gesteld op vijf procent van het industriële kapitaal. Om de uitkomst van het model vóór 1970 niet te beïnvloeden, is ditzelfde percentage aangehouden. Het benodigde bestrijdingskapitaal wordt zodanig over de sectoren landbouw en industrie verdeeld, dat de totale kapitaal-kosten minimaal zijn. Als doelstelling is het vervuilingniveau van 1970 gekozen. Er wordt nu zoveel anti-vervuilingskapitaal gecreëerd als nodig is om te voorkomen dat de vervuiling boven het niveau van 1970 uitgaat, terwijl de minimum hoeveelheid zowel in de landbouw als in de industrie gesteld wordt op vijf procent van het industriële kapitaal. Het verschil tussen het gewenste en het feitelijke bestrijdingskapitaal wordt weggewerkt binnen vijf jaar.

Met behulp van deze bestrijdingspolitiek is het mogelijk

Nederlandse bankinstelling is geïnteresseerd in de
aankoop van

BELEGGINGSMAATSCHAPPIJEN

contante betaling,

ongeacht de grootte van het vermogen.

Brieven, welke uiteraard vertrouwelijk zullen worden
behandeld, te richten aan het bureau van dit blad,
onder nummer ESB 29-1

(I.M.)

de vervuiling binnen de gestelde limieten te houden. Doordat een gedeelte van het industriële kapitaal nu gebruikt wordt om de vervuiling te bestrijden, betekent dit dat minder materiële goederen geproduceerd kunnen worden. Op lange termijn zijn echter meer goederen beschikbaar. Wij hebben hier te doen met een economische keuze: door nu de groei af te remmen, zijn wij in de toekomst beter af. Verhoging van de groei is in dit geval het gevolg van het bestemmen van een groter gedeelte van het kapitaal voor de bestrijding van vervuiling.

Totaal evenwicht

Wij zagen reeds, dat een beheersing van besparingen en investeringen het mogelijk maakt een situatie te bereiken waarin de industriële productie per hoofd en de vervuiling stabiel zijn. Om te voorkomen dat de hoeveelheid voedsel per hoofd afneemt, introduceren wij nu de volgende maatregelen.

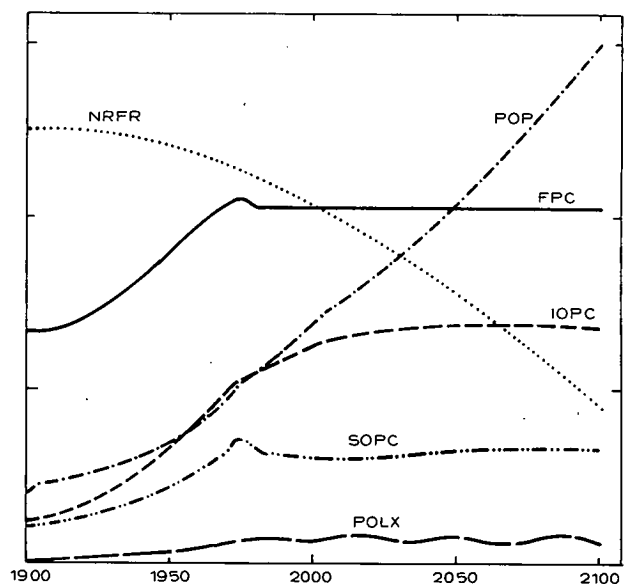
1. Een landbouwpolitiek moet ervoor zorgen, dat de voedselvoorziening op peil blijft. Als gewenste hoeveelheid voedsel per hoofd nemen wij de hoeveelheid van het jaar 1970 (d.w.z. 410 kg), waaruit een gewenste voedselproductie per ha kan worden afgeleid. Er worden nu zoveel inputs naar de landbouwsector geleid als nodig is om deze produktie te realiseren. Om te voorkomen dat de vruchtbaarheid van het land achteruit gaat, wordt een aanzienlijk gedeelte van het kapitaal geïnvesteerd in de ontginning van nieuwe landbouwgronden. Het bleek noodzakelijk een hoog percentage van de investeringen in de landbouw te bestemmen voor landontginning, omdat het anders binnen onze tijdshorizon erg moeilijk wordt de hoeveelheid voedsel per hoofd te stabiliseren.

2. Behalve de hoeveelheid voedsel per hoofd stabiliseren wij nu ook de diensten per hoofd, waarbij de hoeveelheid van 1970 als doelstelling wordt gekozen. Uit de gewenste hoeveelheid diensten volgt een gewenste hoeveelheid dienstenkapitaal. Verder veronderstellen wij weer, dat getracht wordt ieder jaar een vijfde van het verschil tussen het gewenste en het feitelijke dienstenkapitaal weg te werken.

Indien wij deze maatregelen op het gebied van landbouw en diensten toevoegen aan de eerder genoemde maatregelen,

dan is het mogelijk een evenwichtige voorziening te verkrijgen van voedsel, diensten en industriële produktie per hoofd, evenals een constant niveau van vervuiling (zie Run 3). Hoewel de materiële consumptie gedefinieerd is als restpost, blijft toch steeds voldoende industriële produktie over om de consumptie per hoofd niet beneden het niveau van 1970 te doen dalen. Het resultaat is echter een ongelimiteerde groei van de bevolking. Omdat alle factoren die de natuurlijke sterfte nadelig beïnvloeden nu achterwege blijven neemt de levensverwachting zodanig toe, dat het geboortecijfer voortdurend groter is dan het sterftecijfer. Het model geeft in dit geval een gewenste gezinsomvang die te groot is om de bevolking te stabiliseren. Vanwege de grote bevolkingsomvang en de hoge industriële produktie per hoofd raken echter op den duur toch de grondstoffen op.

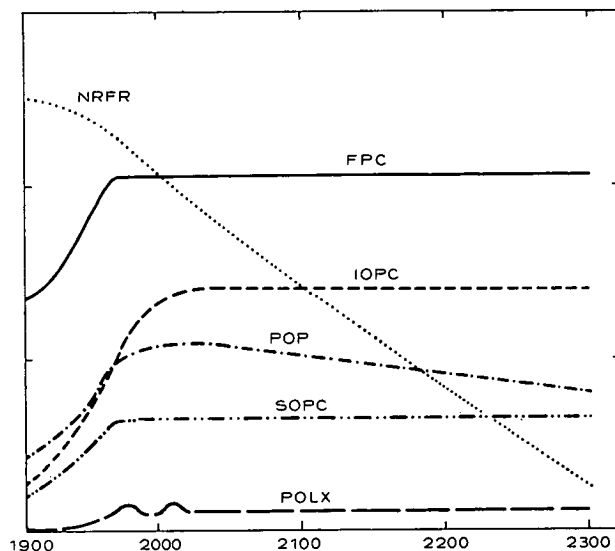
Run 3. Evenwicht voedsel, vervuiling, diensten en industrie

In dit verband is de tijdshorizon waarvan wij zijn uitgegaan uitermate belangrijk. Tot het jaar 2140 lijken wij in staat gunstige levensomstandigheden te creëren bij een

ongelimeerde bevolkingsgroei. De zeer grote bevolkingsomvang die in dit geval wordt bereikt, kan echter onmogelijk in stand worden gehouden. Als de tijdshorizon verder weg ligt, wordt deze situatie spoedig onhoudbaar. Het is duidelijk, dat reeds eerder een effectieve bevolkingspolitiek moet voorkomen dat de bevolking op een niveau komt dat te hoog is voor een evenwicht op lange termijn. Het is daarom noodzakelijk, dat reeds zeer spoedig het geboortecijfer daalt. Indien wij slagen in een bevolkingspolitiek die met ingang van 1975 de gewenste gezinsomvang terugbrengt tot 1,8 kinderen, en ook de andere maatregelen nemen die boven zijn genoemd, zien wij een bevolking die geleidelijk groeit, tot 4,36 mrd. in het jaar 2020, en die daarna langzaam daalt, voorzien van een constante hoeveelheid voedsel, diensten en industriële producten per hoofd, en een vervuiling die het niveau van 1970 niet overschrijdt. Aangezien de bevolking relatief gering in omvang blijft, kan deze situatie gedurende zeer lange tijd gehandhaafd blijven (tenminste tot het jaar 2300, zie Run 4).

Run 4. Totaal evenwicht

De kosten van de voorgestelde maatregelen

De tabellen 1 en 2 geven een overzicht van de samenstelling van het wereldinkomen. De vermelde percentages zijn berekend in verhouding tot het bruto-wereldinkomen (d.w.z. de som van het netto-wereldinkomen en de afschrijvingen), terwijl de berekeningen uitgevoerd werden bij constante prijzen.

De kosten voor de bestrijding van de milieuverontreiniging komen overeen met de gangbare opvatting dat in de komende jaren hiervoor 1 à 2% van het inkomen nodig is. Naarmate de norm lager gesteld wordt dan het nog zeer hoge verontreinigingsniveau van 1970, zal dit percentage echter hoger worden. Het percentage van het inkomen dat geïnvesteerd wordt in kapitaal voor de recirculatie en de extractie van grondstoffen loopt op tot ruim drie. Het blijkt, dat bij een gedeeltelijk evenwicht (tabel 1) de bruto-investeringen in de landbouw (incl. lopende inputs) zeer sterk

Tabel 1. Samenstelling van het wereldinkomen bij evenwicht in de sectoren landbouw, industrie en diensten, en bij een constante vervuiling

	1970	1980	2000	2020	2040	2060	2080	2100
Investeringen landbouw a) d)	4,6	4,7	7,1	7,2	7,6	8,5	10,1	14,7
Investeringen diensten a)	4,5	2,8	2,9	2,8	2,8	2,8	2,8	2,7
Investeringen industrie a) b)	11,0	10,3	11,3	10,5	10,0	10,1	10,0	9,9
Invest. anti-vervuiling a)	0,8	1,7	1,9	2,1	2,5	2,4	2,9	3,0
Invest. recirc. en extractie grondstoffen a)	0,5	1,3	3,3	3,2	3,1	3,2	3,1	3,1
Materiële consumptie a)	16,1	20,2	18,9	20,5	20,5	19,6	17,6	12,9
Diensten a)	51,2	48,4	44,3	43,7	43,6	43,6	43,7	43,7
Voedsel a)	11,3	10,7	10,2	10,0	9,9	9,9	9,9	9,8
Afschrijvingen d) e)	294,4	373,3	576,5	757,1	922,9	1145,2	1432,5	1967,8
Netto-inkomen per hoofd c)	431,4	445,9	451,6	455,2	453,9	447,1	435,9	410,2

Tabel 2. Samenstelling van het wereldinkomen bij totaal evenwicht (incl. bevolking)

	1970	1980	2000	2020	2040	2060	2080	2100
Investeringen landbouw a) d)	4,6	3,9	5,2	4,4	3,9	3,5	3,1	2,6
Investeringen diensten a)	4,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
Investeringen industrie a) b)	11,0	9,5	10,1	9,2	8,9	8,9	8,9	8,9
Invest. anti-vervuiling a)	0,8	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4
Invest. recirc. en extractie grondstoffen a)	0,5	1,2	3,1	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Materiële consumptie a)	16,1	22,2	23,2	26,1	27,3	27,8	28,2	28,6
Diensten a)	51,2	48,7	44,5	43,7	43,4	43,3	43,5	43,6
Voedsel a)	11,3	10,5	9,9	9,7	9,6	9,6	9,6	9,6
Afschrijvingen d) e)	294,4	354,1	452,1	479,7	472,7	464,6	452,5	441,2
Netto-inkomen per hoofd c)	431,4	463,4	476,3	485,6	490,0	491,1	491,6	492,4

a) Als percentage van het bruto-wereldinkomen.

b) Exclusief anti-vervuilingskapitaal en kapitaal voor recirculatie en extractie van grondstoffen.

c) In dollars van 1968.

d) Inclusief lopende inputs van de landbouw.

e) In miljarden dollars van 1968.

oplopen, tot bijna 15% van het bruto-inkomen in het jaar 2100. Deze hoge investeringen gaan ten koste van de materiële consumptie (de som van het percentage van het inkomen besteed aan materiële consumptie en aan investeringen in de landbouw is ongeveer constant). Van het totale inkomen wordt verder ongeveer 44% besteed aan diensten en ongeveer 10% aan voedsel, terwijl ongeveer 10% bestemd is voor de investeringen in de industrie.

Conclusie

Gegeven de huidige structuur van het model, waarbij nog geen alternatieve methoden van produceren en consumeren konden worden onderzocht, is voor het bereiken van gunstige levensomstandigheden een ingrijpende verandering in het economisch leven noodzakelijk.

1. Van het grootste belang is, dat de besparingen een zodanige omvang aannemen en zodanig worden aangewend dat hieruit de gewenste investeringen in landbouw, industrie, diensten, vuilbestrijding en recirculatie kunnen worden gerealiseerd (zie tabel 2).
2. Om ook op lange termijn een stabiel evenwicht op hoog niveau te behouden, is het noodzakelijk dat reeds zeer spoedig het geboortecijfer daalt via een gewenste gezinsomvang van maximaal 1,8 kinderen per gezin.

F. Muller

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Arbeidsmarktaspecten van sector-structuurpolitiek

DRS. E. A. V. VERMAAS*

In de serie sector-structuurbeleid verschenen reeds de volgende artikelen.

1. Drs. L. Hoffman, Sector-structuurbeleid, ESB, 23 mei jl.;
2. Drs. W. H. J. Tieleman, Het overheidsbeleid t.a.v. sector-structuuronderzoek, ESB, 23 mei jl.;
3. Drs. B. K. Tjioe, Bedrijfstaksgewijze structuuronderzoeken en follow-up, ESB, 30 mei jl.;
4. Drs. C. A. M. Mul, Signaleren en stimuleren op bedrijfstaksniveau; COP-plan ter bevordering van structurele vernieuwingsprocessen in het bedrijfsleven, ESB, 6 juni jl.;
5. Prof. Dr. P. de Wolff, Sector-structuurpolitiek en planning, ESB, 20 juni jl.;
6. Prof. Dr. L. H. Klaassen, Regionale aspecten van sector-structuurpolitiek, ESB, 4 juli jl.

Allocatie

Sector-structuurpolitiek kan worden gekarakteriseerd als allocatiebeleid. Het uitspreken van de wenselijkheid van sector-structuurpolitiek impliceert derhalve de opvatting dat de allocatie van de produktiefactoren niet, of althans niet uitsluitend, aan de werking van het marktmechanisme kan worden overgelaten, aangezien daardoor een optimale verwezenlijking van de doelstellingen van sociaal-economisch beleid niet voldoende zou zijn gewaarborgd. De mate, waarin aan de allocatie van de produktiefactoren door een bewust beleid richting moet worden gegeven, en de daartoe te bezigen instrumenten, zullen uiteraard variëren, afhankelijk van de opvattingen van de „policy-makers”, omtrent de resultaten, die van het oriënteren op de marktfactoren kunnen worden verwacht.

Het begrip sector-structuurpolitiek, ook wel industriepolitiek genoemd zoals het hier wordt gebruikt, beperkt zich niet tot de industrie in enge zin, maar omvat tevens alle activiteiten, waar de doelmatigheid van het samenbrengen van de diverse produktiefactoren voor het vervaardigen van goederen of het aanbieden van diensten aan de rentabiliteitseis is onderworpen, wil de aldus tot stand gekomen allocatie van de produktiefactoren duurzaam kunnen zijn. Sector-structuurpolitiek strekt zich in deze benadering dus ook uit tot allerlei soorten dienstverlening, voor zover deze diensten op de markt worden aangeboden. Buiten het gezichtsveld echter blijven de allocatieproblemen, verbonden aan — met name — de dienstverlening, waarvan omvang en kwaliteit niet van het marktmechanisme afhankelijk zijn. Hierbij valt te denken aan de diensten, die rechtstreeks door de overheid worden verleend, en die, welke geheel of in belangrijke mate door de overheid worden gesubsidieerd. De allocatie van de

produktiefactoren kapitaal en arbeid kan ten aanzien van deze diensten rechtstreeks door de overheid worden bepaald.

Doelstelling

Sector-structuurpolitiek is derhalve een instrument van sociaal-economisch beleid, dat zich in eerste aanleg oriënteert op de omvang en de samenstelling van de voort te brengen goederen en diensten. Het kan echter geen autonoom instrument zijn in die zin, dat een maximalisering van de toegevoegde waarde de doelstelling zou kunnen zijn. Het instrument moet bijdragen tot een optimale verwezenlijking van de bekende doelstellingen van sociaal-economisch beleid. De industriepolitiek moet derhalve mede gericht zijn op de verwezenlijking van de doelstelling van een hoge graad van werkgelegenheid. Voor zover de doelstelling van de economische groei en die van een hoge graad van werkgelegenheid niet gelijktijdig te verwezenlijken zijn, zal een prioriteitenkeuze moeten worden gemaakt. Dit vereist, dat twee prealabele sociaal-politieke beleidsbeslissingen van arbeidsmarktpolitieke aard moeten worden genomen, die voor de concretisering van de industriepolitiek van uitermate grote betekenis zijn.

De eerste beslissing is die omtrent de concretisering van de doelstelling van de hoge graad van werkgelegenheid. Hierbij rijst allereerst de vraag, of deze haar absolute grens moet vinden in de zo volledig mogelijke inschakeling van de Nederlandse beroepsbevolking, ook als er groeimogelijkheden zijn, die echter uitsluitend door het aantrekken van buitenlandse arbeidskrachten kunnen worden gerealiseerd. Gelet op de bevolkingsdichtheid van ons land mag ervan worden uitgegaan, dat de voldoening van de doelstelling van een hoge graad van werkgelegenheid moet worden afgemeten aan de mate, waarin de Nederlandse beroepsbevolking kan worden tewerkgesteld. Dit is derhalve een eerste — macro — arbeidsmarktpolitiek aspect, dat bij het voeren van sector-structuurpolitiek in acht moet worden genomen.

Vervolgens rijst dan de vraag, welke werkloosheidsomvang bij het streven naar een hoge graad van werkgelegenheid noodzakelijk is — frictiewerkloosheid — dan wel toelaatbaar kan worden geacht. Uit arbeidsmarktpolitieke overwegingen zal de wens bestaan de toelaatbare omvang van de werkloosheid zo laag mogelijk te stellen, waarbij er echter voor moet worden gewaakt, dat niet op deelmarkten — geografisch of naar beroepsgroep, — schaarsteverhoudingen ontstaan, welke kunnen leiden tot een opwaartse beweging van lonen en prijzen, waardoor de verwezenlijking van

* De auteur is algemeen secretaris van de Sociaal-Economische Raad.

de overige doelstellingen van het sociaal-economisch beleid in gevaar kan worden gebracht. Dit is een arbeidsmarkt-politieke begrenzing, die in elke concrete situatie voor het bedrijven van een succesvolle sector-structuurpolitiek in acht moet worden genomen.

Deze begrenzing kan echter door arbeidsmarktpolitieke maatregelen worden beïnvloed. Een arbeidsmarktbeleid, gericht op de vergroting van de doorzichtigheid van de arbeidsmarkt en van de arbeidsmobiliteit, zowel geografisch als naar beroepen, schept uiteraard meer ruimte voor een adequaat sector-structuurbeleid, dan het geval is wanneer met een naar plaats en vakbekwaamheid star arbeidsaanbod rekening moet worden gehouden.

Karakter

De arbeidsmarktpolitieke aspecten van het sector-structuurbeleid worden — met inachtneming van de in de voorgaande paragrafen vermelde randvoorwaarden en begrenzingen — bepaald door het karakter van het sector-structuurbeleid. In zijn inleiding op de onderhavige serie heeft Hoffman 1) een onderscheid gemaakt tussen een passief en een actief beleid. Als passief wordt door hem gekarakteriseerd een beleid, dat reageert op acute moeilijkheden, terwijl actief beleid erop gericht is moeilijkheden te voorkomen. Dit is slechts mogelijk door het verkrijgen van inzicht in de waarschijnlijke ontwikkeling van de technologische, sociale en economische factoren, die van beslissende invloed zijn op de vraag naar de door de bedrijfstak aangeboden producten en diensten en op de mogelijkheden om die wijzigingen in assortimenten, productie- en marketing-technieken aan te brengen. Deze wijzigingen zijn nodig om aan de te verwachten veranderingen in de concurrentiepositie of de vraag te voldoen. Wellicht kan dit verschil in benadering beter worden aangeduid door het begrippenpaar „curatief” en „preventief” beleid. Hierdoor wordt ook — althans in beginsel — een verschil in tijdsdimensie aangeduid, dat niet in het minst ook voor de arbeidsmarkt-aspecten van belang is.

Het verschil tussen curatief en preventief beleid loopt ten dele parallel met het onderscheid tussen sectorbeleid en sector-structuurbeleid, en wel in die zin, dat sector-structuurbeleid per definitie preventief beleid is, terwijl sectorbeleid zowel curatief als preventief van karakter kan zijn. Terecht heeft De Wolff er echter op gewezen, dat ook een sectorbeleid, dat op het voorkomen van moeilijkheden is gericht een wezenlijk ander karakter heeft dan het sector-structuurbeleid 2). Het sectorbeleid beziet de problemen van de individuele sectoren geïsoleerd. Dit beleid beoogt — curatief of preventief — acute of toekomstige problemen voor de desbetreffende sector zo goed mogelijk op te lossen, ongeacht de repercussies op andere sectoren. De sectorstructuurpolitiek daarentegen is een beleid op middellange of lange termijn, dat aldus De Wolff beoogt een harmonisch en efficiënt „industrie”-apparaat tot stand te brengen en in stand te houden. Dit is derhalve een veel ambitieuzere doelstelling, die tot het stellen van prioriteiten en het kiezen van mogelijke alternatieven omtrent de ontwikkeling van de verschillende sectoren noodzaakt.

De basisinformatie, waarover moet worden beschikt, zal voor een preventief sectorbeleid en voor het sector-structuurbeleid nagenoeg identiek zijn. De op grond daarvan te nemen beleidsbeslissingen zullen echter vanuit een wezenlijk verschillende optiek worden bepaald. Bij een sectorbeleid is dat de optiek van de desbetreffende sector; bij het sector-structuurbeleid is het de optiek van een macro sociaal-economische ontwikkeling, welke als „optimaal” zou kunnen worden aangemerkt. Terecht merkt De Wolff op, dat de keuze van de preferenties, die hiermede noodzakelijkerwijze verbonden zijn, de kern van de problematiek is 3).

Temporisering

Bij het curatieve sectorbeleid, dat per definitie gericht is op het wegnemen van acute moeilijkheden, zullen herstel van de rentabiliteit en het zoveel mogelijk handhaven van de werkgelegenheid centraal staan. Herstel van de rentabiliteit is in een dergelijke situatie de voornaamste doelstelling, aangezien dit een onontbeerlijke voorwaarde is voor het handhaven van de werkgelegenheid. Dit houdt niet in, dat het werkgelegenheidsaspect geen invloed zou kunnen hebben op de modaliteiten van de structurele sanering. Zo is het denkbaar, dat met het oog op het werkgelegenheidsaspect het tempo van de herstructurering zo veel mogelijk wordt vertraagd als mogelijk is, zonder de doelstelling van de herstructurering in gevaar te brengen, zo nodig met tijdelijke financiële hulp van de overheid.

Een dergelijk beleid lijkt gewenst, als te verwachten valt, dat bij een geleidelijke afvloeiing van werknemers, een behoorlijke kans op herplaatsing in de desbetreffende regio aanwezig is, en dat bij vergroting van het aanbod op korte termijn de opnamemogelijkheden onvoldoende zullen zijn. Bij een temporisering van de herstructurering is dan de kans groter, dat de werknemers, die moeten afvloeien op betrekkelijk korte termijn, kunnen worden herplaatst. Langdurige werkloosheid, welke — naar de ervaring uitwijst — de herplaatsbaarheid belangrijk vermindert, kan dan zoveel mogelijk worden voorkomen. Bij geleidelijke afvloeiing zal het gewestelijk arbeidsbureau voorts de regionale arbeidsmarkt beter kunnen verkennen en zijn herplaatsingstaak — eventueel door om- en bijscholing — beter kunnen verrichten. Het lijkt uitermate gewenst, dat bij het structuuronderzoek, dat ook in deze acute gevallen zal moeten worden verricht, aan het aspect van de plaatsingsmogelijkheid in de regio van af te vloeien werknemers bijzondere aandacht wordt verleend, zodat dit aspect bij de beleidsaanbevelingen omtrent aard en tempo van de herstructurering mede in aanmerking kan worden genomen.

Het preventieve sectorbeleid beoogt permanent de situatie in de desbetreffende sector door te lichten, zodat zo tijdig mogelijk kan worden beschikt over informatie, die een aanduiding geeft van ontwikkelingen, die tot wijziging in het beleid of de structuur kunnen nopen. Als de informatiestroom aan zijn doel beantwoordt, mag worden verwacht, dat er in het algemeen een grotere keuzevrijheid zal zijn met betrekking tot de wijze, waarop de sector kan reageren op de wijzigingen in de situatie, die door de informatiestroom is geïndiceerd. De termijn, welke beschikbaar is om de wijzigingen te effectueren zal tevens veelal langer zijn, zodat de aanpassing aan de zich wijzigende situatie geleidelijker zal kunnen verlopen. Dit is met name voor het arbeidsmarktaspect van uitermate groot belang. Bij een onvermijdbare vermindering van het werknemersbestand kan dan naar de sociaal meest aanvaardbare methode van afvloeiing worden gezocht, waarbij de vermindering van het personeelsbestand zoveel mogelijk door het „natuurlijke verloop” wordt geëffectueerd. Hierbij zou wellicht aandacht kunnen worden besteed aan de mogelijkheid, dat in eerste aanleg op het niveau van de gehele sector wordt bezien in welke mate door het natuurlijke verloop gedwongen ontslagen kunnen worden voorkomen. Indien door verschillen in leeftijdsopbouw van de personeelsbezetting van de individuele ondernemingen per onderneming het tempo van de vermindering te hoog of te laag zou worden, zou wellicht in samenwerking met de gewestelijke arbeidsbureaus bevorderd kunnen worden, dat —

1) L. Hoffman, *ESB*, 23 mei 1973.

2) P. de Wolff, *ESB*, 20 juni 1973.

3) Aangekend zij, dat dit keuzeprobleem zich ook bij het sectorbeleid kan voordoen. Zo rijst de vraag of de door Mul in zijn artikel bepleite „zelfregulering” te verwezenlijken is zonder in strijd met het mededingingsbeleid in ons land en in de EG te geraken.

zoveel mogelijk op vrijwillige basis — door overgang van werknemers naar andere ondernemingen, deze verschillen worden geëgaliseerd.

Het kan ook zijn, dat de te verwachten structuurwijzigingen een uitbreiding van het werknemersbestand waarschijnlijk doen zijn. De vroegtijdige informatie kan dan aanleiding zijn voor een personeelsplanning op lange termijn, hetgeen vooral van belang is, als het arbeidsplaatsen betreft, waarvoor een bepaalde vakbekwaamheid is vereist. Zo nodig kunnen dan de scholingsfaciliteiten worden verruimd, ten einde te voorkomen, dat de arbeidsvoorziening een knelpunt gaat vormen in de verwezenlijking van de structuurwijziging. Mutatis mutandis geldt dit ook voor het geval, dat het totale werknemersbestand geen belangrijke wijzigingen behoeft te ondergaan, maar veranderingen in de produktietechniek tot omscholing noopt. Ook dit arbeidsvoorzieningsaspect dient in het structuuronderzoek te worden begrepen. In de beleidsaanbevelingen zal de nodige aandacht moeten worden besteed aan het ten aanzien van de om- of bijscholing te voeren beleid. Een door de in de sector werkzame organisaties van ondernemers en van werknemers gezamenlijk te ontwerpen beleid te dien aanzien zal — naar het wil voorkomen — veelal gewenst zijn, ten einde zo goed mogelijk te waarborgen, dat het aantal om te scholen werknemers en het tempo, waarin omscholing plaatsvindt, aan het tempo van de structuurwijzigingen wordt aangepast.

Met het vorengestelde is beoogd enige indicatie te geven van de betekenis, welke het arbeidsmarktaspect heeft voor het doen slagen van een noodzakelijke aanpassing van de structuur van de sector. Het dient in het structuuronderzoek volledig tot zijn recht te komen, omdat alleen dan gewaarborgd is, dat het in de beleidsaanbevelingen de vereiste aandacht zal krijgen. Het behoeft geen betoog, dat de vermelde suggesties met betrekking tot een sectorbeleid, wat het arbeidsmarktaspect betreft, slechts als voorbeeld zijn bedoeld. In elke concrete situatie zal naar de meest geschikte oplossing moeten worden gezocht. Informatie, inschakeling en medewerking van de gewestelijke arbeidsbureaus resp. het Directoraat-Generaal bij de voorbereiding en de realisering van dit onderzoek, zal veelal uitermate gewenst en zelfs noodzakelijk zijn in verband met mogelijke repercussies op het algemene arbeidsvoorzieningsbeleid.

Twee fasen

Met betrekking tot het sector-structuurbeleid, zoals dit door Prof. De Wolff is omschreven, kunnen twee fasen worden onderscheiden. De eerste fase is die van de beslissing omtrent de meest wenselijke „bedrijvigheids“-structuur, die men wenst te verwezenlijken. Dit is de wezenlijke beginselbeslissing, die het resultaat is van een afweging op centraal niveau van de verschillende daarbij relevante gezichtspunten. Is deze beginselbeslissing genomen, dan zal de uitwerking daarvan op sectorniveau een soortgelijk beleid vergen als voor een succesvol preventief sectorbeleid vereist is, ook wat de arbeidsmarktaspecten betreft. Wellicht zal bij de uitwerking van de beginselbeslissing omtrent de meest wenselijke verhouding van de verschillende sectoren de invloed van de overheid groter zijn of moeten zijn, met name in die sectoren, die niet uit eigen initiatief de organisatorische voorzieningen hebben getroffen, welke voor het voeren van een preventief sectorbeleid vereist zijn.

Over het gewicht dat bij het nemen van een beginselbeslissing omtrent de „bedrijvigheids“-structuur moet worden toegekend aan het arbeidsmarktaspect, kan niet bij voorbaat een stellige uitspraak worden gedaan. Het optimale produktiepatroon, dat de beginselbeslissing beoogt te verwezenlijken is in wezen een prioriteitenkeuze tussen de onderscheiden sociaal-economische en andere doelstellingen, die nastrevenswaard worden geacht. Nu staat niet bij voorbaat vast, dat deze doelstellingen alle tegelijkertijd kunnen

worden verwezenlijkt. Voor zover zij conflicterend zijn, zal dus een prioriteitenafweging moeten plaatsvinden.

Indien het arbeidsmarktaspect globaal identiek mag worden geacht aan de macro-economische doelstelling van een hoge graad van werkgelegenheid, dan lijkt het waarschijnlijk, dat een aantal andere doelstellingen de verwezenlijking van de hoge graad van werkgelegenheid op zijn minst niet vergemakkelijken. Het ruimtelijk ordeningsbeleid, te zamen met het daarmee samenhangend regionale beleid, en het milieu-beleid verminderen de keuzemogelijkheden van het „optimale produktiepatroon“, terwijl een onderwijs- en vormingsbeleid, dat in eerste aanleg zijn inspiratie vindt in de doelstelling van de maximale individuele ontplooiing, niet garandeert, dat de kwaliteit van het arbeidsaanbod in overeenstemming is met de maatschappelijke behoeften. De waarde van de genoemde doelstellingen dient ten volle te worden onderschreven, maar de vraag lijkt gerechtvaardigd of zij, met een hoge graad van werkgelegenheid te verenigen zijn en welke invloed van de verwezenlijking van deze doelstellingen zal uitgaan op het niveau van het nationale inkomen per hoofd van de bevolking. Voorts moet in het oog worden gehouden, dat ons land in feite in belangrijke mate afhankelijk is van internationale ontwikkelingen, terwijl bij voortgang van de integratie in het kader van de EG in toenemende mate op zijn minst genomen beperkingen zullen worden aangelegd aan het gebruik van instrumenten om strikt nationale doeleinden na te streven, voor zover te dien aanzien een beleid in de EG is vastgesteld.

Uit het voorgaande volgt, dat het geenszins vaststaat, dat alle doeleinden tegelijkertijd zullen kunnen worden verwezenlijkt, zodat een prioriteitenkeuze zal moeten worden gedaan. Het lijkt uitermate gewenst dat in een dergelijke situatie aan de doelstelling van een hoge graad van werkgelegenheid een zeer hoge prioriteit wordt gegeven. Het verichten van maatschappelijk nuttig geachte arbeid is immers voor velen een middel tot zelfbevestiging en ontplooiing, met name als de aard van het werk in overeenstemming is met de wensen en bekwaamheden van de betrokkene. Als dit niet of niet volledig het geval is, zullen uiteraard de lasten en bezwaren, verbonden aan de arbeid, zwaarder wegen en wellicht zelfs overwegen. Maar zelfs in deze situatie zal niet-vrijwillige werkloosheid — in het bijzonder als deze van lange duur is — in nog sterkere mate negatief worden gewaardeerd, omdat toch velen gedwongen werkloosheid als een miskennis van hun mogelijke bijdrage aan het arbeidsproces zullen ervaren. Het lijkt waarschijnlijk, dat deze psychische aspecten ten minste even belangrijk, zo niet belangrijker zijn dan de inkomensvermindering, waartoe gedwongen werkloosheid leidt.

Het toekennen van een hoge prioriteit aan een hoge graad van werkgelegenheid, dient uiteraard in het arbeidsmarktbeleid tot uitdrukking te komen. Het scheppen van een voldoende vraag naar arbeid zal veelal door andere dan specifieke instrumenten van arbeidsmarktbeleid moeten worden geëffectueerd. Vanuit het gezichtspunt van de arbeidsmarkt zal de nadruk moeten vallen op een effectief arbeidsvoorzieningsbeleid. Dit dient in de eerste plaats de arbeidsmarkt doorzichtiger te maken, zodat onnodige werkloosheid wordt voorkomen. Voorts zal zeer veel aandacht vereist zijn voor een kwalitatieve afstemming van vraag en aanbod. Dit vereist voortdurende aandacht voor de kwalitatieve veranderingen in de vraag, ten einde door om-, her- en bijscholing het aanbod beter aan de vraag aan te passen en zodoende niet-noodzakelijke werkloosheid te voorkomen. Hier ligt een uitermate belangrijke, maar ook zeer moeilijke taak voor het arbeidsvoorzieningsbeleid. Mogelijke ontwikkelingen moeten zo snel mogelijk worden onderkend, wil een slagvaardig omscholingsbeleid mogelijk zijn. Voorts zal het karakter van de vereiste om-, her- en bijscholing veel variaties vertonen, die een soepele organisatorische opbouw vereisen, welke waarborgt, dat de inhoud van de programma's op de specifieke situatie kan worden afgestemd. In het

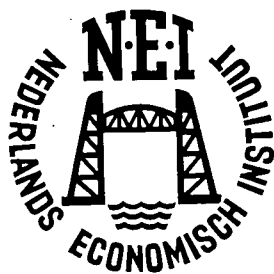
bijzonder zal voorts aandacht moeten worden besteed aan de technieken van overdracht van kennis en handvaardigheid, gelet op de reeds aanwezige ervaringen van degenen, die omgeschoold worden.

Het zal niet altijd mogelijk blijken alle door structuurveranderingen met werkloosheid bedreigde werknemers om te scholen voor een nieuw beroep. Het verdient aanbeveling voor deze categorie bijzondere bemiddelingstechnieken tot stand te brengen, gericht op blijvende of tijdelijke tewerkstelling in het oude of een daarmee verwant beroep. De ervaringen, die in enkele regio's zijn opgedaan met de door de gewestelijke arbeidsbureaus in samenwerking met het bedrijfsleven opgerichte uitzendbureaus voor oudere werknemers zouden wellicht als richtsnoer voor een beleid met betrekking tot deze werknemers kunnen gelden.

Moeilijker nog dan de stimulering van de beroepsmobiliteit is de — mogelijk noodzakelijke — stimulering van de ruimtelijke mobiliteit. De gehechtheid aan het samenlevingsmilieu, waarmee men vertrouwd is, blijkt veelal zeer groot te zijn en de bezwaren daartegen moeilijk te overwinnen. Dwang te dien aanzien is uitgesloten. Slechts voorlichting op ruime schaal lijkt het instrument, waarmee men deze weerstanden kan overwinnen.

Met deze summiere samenvatting van een aantal arbeidsmarktaspecten van het sector- en sectorstructuurbeleid mogen worden volstaan. Beoogd is slechts een indicatie te geven van de inspanningen, die nodig zullen zijn om deze aspecten voldoende tot hun recht te doen komen.

E. A. V. Vermaas

Stichting het Nederlands Economisch Instituut

Verslag over 1972

Curatorium

In de loop van het verslagjaar trad Prof. Dr. H. J. Frietema af en aan het einde van het verslagjaar traden de heren Drs. P. L. Justman Jacob (ondervoorzitter) en Dr. A. C. J. Rottier af. De afgetreden Curatoren werden per 1 januari 1973 opgevolgd door de heren Ir. IJ. de Boer (Rotterdam), Prof. Dr. A. J. A. Vlerick (Gent) en Dr. D. M. N. van Wensveen (Rotterdam). Het Dageelijks Bestuur is per 1 januari 1973 als volgt samengesteld: Jhr. Mr. J. H. Loudon (voorzitter), Dr. W. T. Kroese (ondervoorzitter), Dr. D. M. N. van Wensveen (penningmeester), Prof. Drs. H. W. Lambers (secretaris).

Directorium en Secretariaat

Prof. Dr. L. H. Klaassen, president-directeur
Prof. Dr. H. C. Bos, directeur
Prof. Drs. H. W. Lambers, directeur
Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, directeur
Drs. E. H. Mulder, adjunct-directeur
Drs. P. J. Montagne, algemeen secretaris
Drs. A. de Wit, secretaris

Redactie Economisch Statistische Berichten

Commissie van Redactie

Prof. Dr. H. C. Bos, Drs. R. Iwema,

Prof. Dr. L. H. Klaassen, Prof. Drs. H. W. Lambers, Drs. P. J. Montagne, Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, Drs. A. de Wit.

Redacteur-secretaris

Drs. L. Hoffman

Algemeen

Op 31 december telde het Instituut naast directeuren 73 medewerkers, waaronder 56 academici. De heer L. B. M. Mennes verkreeg de graad van doctor in de economische wetenschappen (met lof).

Ook dit jaar traden de heren H. Molendijk en Prof. Dr. J. Tinbergen als vaste adviseurs van het Instituut op.

Werkzaamheden

Economisch Statistische Berichten

Het weekblad verscheen als gebruikelijk 51 maal; de jaargang telde 1.220 (het vorige jaar 1.160) bladzijden (exclusief omslag en register).

De Internatio-Stichting heeft dit verslagjaar een prijs van f. 50.000 ter beschikking van het Instituut gesteld, omdat Economisch Statistische Berichten, welke „ook voor de handel belangrijke uitgave, in gevaar verkeert zijn activiteiten te moeten besnoeien. (—) Het

Bestuur van de Internatio-Stichting meent door bovengenoemde dotatie een constructieve bijdrage te kunnen leveren aan het voortbestaan van dit belangrijke weekblad in zijn functie van voor Nederland belangrijk orgaan tot verspreiding van de resultaten van bedrijfs-economische en economische onderzoekingen in ons land”.

Deze dotatie, welke inderdaad een belangrijke bijdrage aan het door de Internatio-Stichting gestelde doel heeft geleverd, is in dank aanvaard.

Het onderzoekingswerk

De studie over de *industrialisatie en regionale samenwerking* voor Z.O. Azië doorliep enige belangrijke fasen. De verschillende landen werden door sector-experts bezocht en de verkregen gegevens en de studies werden getoetst op consistentie; de methodologie van hoe „industrial packages” voor regionale samenwerking worden samengesteld, werd vastgesteld.

Aan het *Mekong Secretariaat* te Bangkok werd advies uitgebracht over een uit te voeren programma van economische planning studies voor het Mekonggebied; deze studie werd gefinancierd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Op verzoek van het United Nations' Centre for Development Planning, Programming and Policies werd een onderzoek verricht naar de directe en

indirecte *werkgelegenheidseffecten van produktie- of capaciteitsuitbreidingen* in verschillende sectoren.

De studies over de optimale internationale *arbeidsverdeling* en over de *effecten van particuliere investeringen in ontwikkelingslanden* kwamen gereed.

Het onderzoek betreffende *planning van landhervorming* werd voortgezet; de effectiviteit van grondbelasting en kredietpolitiek zijn geanalyseerd en enige toepassingen zijn uitgewerkt.

Het aantal economen, dat onder auspiciën van het Instituut werkzaam is op het *Indonesische Planbureau*, werd van 2 tot 3 uitgebreid; een vierde medewerker begon in Rotterdam met een statistische analyse van de handelsstromen van de ASEAN-landen.

Op verzoek van de Verenigde Naties wordt gewerkt aan een voorstel over het inpassen van het *ruimtelijk element in de planning voor ontwikkelingslanden*.

Een onderzoek naar de economische aspecten van een toekomstige recreatieve ontwikkeling van een gebied op *Curaçao* kwam gereed. Dit was eveneens het geval met een studie over de toeristische mogelijkheden op centraal Java (*Indonesië*), welke studie mede een economische evaluatie van investeringsobjecten inhoudt. Het onderzoek werd te zamen met de Tourism Development Corporation (Arnhem) in opdracht van het Directoraat-Generaal voor het Toerisme te Djakarta uitgevoerd en gefinancierd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Het in 1971 in samenwerking met het ingenieursbureau Sir William Halcrow and Partners aangevangen onderzoek naar de technische en economische „feasibility” van uitbreidingen en verbeteringen van de havens Batangas en Tabaco op Luzon en General Santos en Cagayan op Mindanao (*Philippijnen*) kwam gereed. Onmiddellijk daarna is in opdracht van de Wereldbank begonnen met een onderzoek naar de havens in de regio Zuid-West-Mindanao en naar die op de eilandengroep Samar en Leyte.

In opdracht van de Wereldbank en in samenwerking met het Engelse ingenieursbureau Ove Arup and Partners en met Nedeco is in de tweede helft van het verslagjaar de eerste fase van een technische en economische „feasibility”-studie uitgevoerd met betrekking tot een wegverbinding tussen het centrum van Freetown en de op ongeveer 30 km afstand gelegen plaats Waterloo (*Sierra Leone*). Een analyse van mogelijke oplossingen werd gemaakt.

De studie over de *doelstellingen van de regionale politiek in het Roergebied*, ondernomen op verzoek van het Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk, kwam gereed. Samengewerkt werd met het Rheinisch-Westfälische Institut für Wirtschaftsforschung, welk Instituut

zich bezig heeft gehouden met het onderzoek naar het welstandsniveau en met de analyse en prognose van de vraag naar arbeidskrachten. Ons Instituut heeft de hier ontwikkelde attractie-theorie en de attractie-modellen in het onderzoek toegepast. De alternatieve doelstellingen en de begrenzings daarvan in het licht van de bereikbaarheid zijn behandeld en de economische ontwikkeling is geanalyseerd; speciale aandacht is besteed aan de ontwikkeling van de staalindustrie en aan de veranderingen, waaraan de bronnen van de energievoorziening onderhevig zijn, mede met het oog op de consequenties voor de kolenmijnbouw. Het rapport geeft tenslotte een concept voor een regionaal ontwikkelingsplan. Later in het jaar werd op verzoek van dezelfde instelling ten behoeve van het structuurplan voor het Roergebied een aanvang gemaakt met een interregionale vergelijking van de *groeimogelijkheden van diverse bedrijfstakken*, zoals deze worden bepaald door een aantal vestigingsfactoren.

De adviezen aan de regering van *Portugal* over de cultureel-sociale voorzieningen in het centrale deel van dit land werden ook dit jaar voortgezet.

Het door de Hunterston Development Corporation in 1971 aan ons Instituut, het Ingenieursbureau Colin Buchanan and Partners, de Grontmij, de Universiteit van Glasgow en het onderzoeksbureau Economic Associates Ltd. opgedragen onderzoek met betrekking tot de *ontwikkeling van de Clyde-regio (Schotland)* kwam gereed. Het hoofdrapport „Hunterston potential for industrial development”, is vergezeld door drie deelrapporten: „Economic and social aspects”, „Environmental and locational aspects” en „Reclamation and nautical aspects”.

In opdracht van de Commissie Europese Gemeenschappen werd tegen het einde van het verslagjaar een aanvang gemaakt met het opstellen van een *data-matrix* voor alle regionen van de EG-landen. Deze matrix zal betrekking hebben op de werkgelegenheid per industriële bedrijfstak en op een aantal variabelen, die de vestigingsplaats voor bedrijven en instellingen kunnen bepalen. De studie zal tevens een voorlopige test van een vestigingsmodel inhouden.

Het op verzoek van de Rijksplanningologische Dienst uitgebrachte rapport over *vooruitberekenningsmodellen voor de interregionale migratie in Nederland* bevat hoofdstukken over modellen met betrekking tot migratie-aggregatie en de „fallacy of disaggregation”, deterministische benaderingen, interregionale migratie- en aggregatie-hypothese, probabilistische benaderingen, vereisten voor het toetsen en vooruitberekennen, de logica van impact-modellen, conclusies en aanbevelingen.

Veel aandacht werd besteed aan de

mogelijkheden om het in vorige jaren uitgewerkte structureel groei- en bestedingsmodel uit te bouwen tot een *conjunctureel groei- en bestedingsmodel*.

In een rapport over het toekomstige beeld van de economische groei in Nederland worden enkele aspecten verband houdende met een *selectief investeringsbeleid* belicht. Na behandeling van enige arbeidsmarktgrootheden is de spanning op de arbeidsmarkt weergegeven door middel van een arbeidsmarktbalans. Behandeld worden de investeringen in relatie tot de arbeidsmarkt, die uiteenvalt in een aantal slechts in beperkte mate met elkaar in verbinding staande regionale en sectorale deelmarkten. Op basis van middel-lange termijnramingen van het Centraal Planbureau wordt de regionale ontwikkeling van de arbeidsmarkt geprognoseerd. In het laatste gedeelte van het rapport wordt een objectieve evaluatie gegeven van de rol, die een relatief meer ontwikkeld gewest — in casu de Randstad — speelt in de complexe kringloop van de nationale economie.

De op verzoek van de Stichting Stuurgroep Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek ondernomen studie over de consequenties van een optimaal toepassen van *ploegendienst* (betere benutting van de kapitaalvoorraad) was aan het einde van het verslagjaar nog niet geheel gereed. Voorts wordt op verzoek van dezelfde stichting nog gewerkt aan een vooronderzoek met betrekking tot de *vraag naar en het aanbod van ongeschoolde arbeid* en in opdracht van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk aan een voorstudie over de *segregatie van allochtonen en autochtonen* in Rotterdam.

Het onderzoek naar de *conjuncturele en structurele ontwikkeling van de bouwnijverheid*, dat voor de Nederlandse Aannemers- en Patroonsbond wordt uitgevoerd, is praktisch gereed.

De *structuuronderzoekingen* „Exporthandel in Groenten en Fruit” en „Binnenlandse Groothandel in Groenten en Fruit”, uitgevoerd in opdracht van het Bedrijfschap voor de Groothandel en de Tussenpersonen in Groenten en Fruit, resulteerden in twee rapporten; deze bevatten hoofdstukken over de kosten- en de financiële structuur, de rentabiliteit, de structuur van de bedrijfstak en van de in- en verkoopmarkten, de sociale structuur, management, vervoer, vormen van samenwerking en aanbevelingen. De resultaten van de onderzoekingen werden met elk van de deelgenomen hebbende ondernemingen afzonderlijk besproken.

Het *structuuronderzoek met betrekking tot de horecabranche* werd voortgezet.

Voor de Unesco werden gegevens verzameld ten behoeve van een *econo-*

Granen en soja, twistappel tussen EG en VS

In het licht van de komende wereldhandelsconferentie in september in Tokio is een van de ernstige wrijfpunten tussen de Verenigde Staten en de Europese Gemeenschap de Amerikaanse klacht dat met name hun graanexport door het gevoerde gemeenschappelijke landbouwbeleid wordt belemmerd. De uitvoer van landbouwproducten (meer dan 1/5 van de Amerikaanse uitvoer naar de EG en, voor ca. 3/4 bestaande uit granen en overige krachtvoerders) is voor de VS zeer belangrijk. Hoe heeft zich nu de invoer van de EG sedert 1962 ontwikkeld? Bij de weergave van deze gegevens dient de nadruk te vallen op de combinatie van granen, die voor het grootste gedeelte voor voederdoeleinden worden ingevoerd, en van overige krachtvoerders wegens de sterke onderlinge substitutiemogelijkheden.

Door de prijsontwikkeling ligt de jaarlijkse groei van de invoerwaarde hoger dan die van de hoeveelheid. Verder is te verwachten dat onder invloed van de preferenties tussen de lidstaten van een economische gemeenschap de intrahandel sterker toeneemt dan de invoer uit derde landen. Volgens de integratietheorie is een dergelijk „trade-diverting“-effect (J. Viner) aanvaardbaar, mits door „trade-creating“ voldoende compensatie aan buitenstaanders wordt geboden. De groeicijfers bevestigen dit t.a.v. de EG. Een geringe toeneming van de EG-graainvoer en een sterke stijging van de invoer van niet-granen brengt de jaarlijkse volume-groei van granen plus overige krachtvoerders uit derde landen op bijna 5%. Voor een deel wordt de graansubstitutie door de prijsverhoudingen op de EG-markt in de hand gewerkt, maar anderzijds is er op de wereldmarkt ook sprake van een

Tabel 1. Omvang en ontwikkeling van de invoer van de zes EG-landen, waarde in mln. \$ en hoeveelheid in mln. kg

	∅ 1971 a)	Jaarlijkse groei in % b)	∅ 1971 a)	Jaarlijkse groei in % b)
Granen behalve rijst				
wereld	1.963	6,1	24.705	3,9
-intrahandel	741	22,9	7.341	18,1
derde landen	1.222	1,4	17.342	0,8
w.o. VS	537	2,5	7.733	2,1
Overige krachtvoerders c)				
wereld	1.890	13,5	18.213	11,9
-intrahandel	270	17,3	2.511	12,2
derde landen	1.620	13,0	15.702	11,8
w.o. VS	929	16,0	8.252	13,9
Granen plus ov. krachtv.				
wereld	3.853	9,2	42.918	6,6
-intrahandel	1.011	20,0	9.853	16,3
derde landen	2.842	6,6	33.065	4,8
w.o. VS	1.466	9,5	15.985	6,3

a) ∅ 1971 = gemiddelde der jaren 1970, 1971 en 1972.

b) Sedert ∅ 1962 (9 jaar)

c) Tapioca, graanafvallen, vismeel, veekeuken, gras- en lucernemeel, gedroogde pulp, sojabonen, mengvoerders e.a.

Bron: Buitenl. Handel, Bureau v. d. Stat. der EG, Analytische Overzichten (voor 1972 maandstat. en VS-stat.)

toenemende vraag naar niet-granen als mengvoedergrondstoffen.

Opmerkelijk is dat de VS het in alle opzichten beter hebben gedaan dan de overige industrielanden t.o.v. de EG; de Amerikaanse vooruitgang is dus voor een deel

mische evaluatie van nationale communicatie-systemen.

Onderzoekingen en adviezen met betrekking tot vestiging van en marktanalyse voor individuele bedrijven werden ook dit jaar voortgezet.

De integrale verkeers- en vervoersstudie Nederland, tot de uitvoering waarvan de Minister van Verkeer in 1967 aan het Instituut opdracht had gegeven, kwam gereed. Aan het onderzoek werkten voorts mede het Nederlands Vervoerswetenschappelijk Instituut, de Nederlandse Spoorwegen, de Rijkswaterstaat, de Rijksplanologische Dienst, het Instituut voor Verkeers- en Vervoerseconomie, het Centrum voor Vervoersplannen, de Technische Hogeschool te Delft, de Technische Hogeschool Twente, het Economisch Bureau voor Weg- en Watervervoer, de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij, de Koninklijke Nederlandse Toeristenbond, het Nederlands Wetenschappelijk Instituut voor Toerisme, de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming en het Centraal Bureau voor de Statistiek. Onderzocht werden:

- de vraag naar infrastructuur (raming van het toekomstig vervoervolume in Nederland over de weg, per binnenschip, door pijpleidingen en door de lucht voor de jaren 1980, 1990 en 2000);
- het aanbod van infrastructuur (raming van de totale behoefte aan interlokale hoofdwegen (lengte, aantal rijstroken enz.), alsmede van de behoefte aan spoorlijnen, eveneens voor de jaren 1980, 1990 en 2000, aan de hand van de prognose van de richting en de omvang van de vervoersstromen tussen de verschillende vervoerpolen);
- de sociaal-economische en financiële consequenties van de berekende wegen railinfrastructuur (de benodigde investeringen en de financiering).

Het rapport geeft nationaal-economische en planologische achtergronden en macro-transporteconomische beschouwingen en behandelt vervolgens het goederenvervoer, het personenvervoer, het autowegennet, het spoorwegennet, investeringen en financiering; slotbeschouwingen, conclusies en aanbevelingen sluiten het rapport af. De bij het rapport behorende annexen

hebben tot onderwerp: algemene achtergronden, demografische, maatschappelijke en ruimtelijke aspecten, het personenvervoer, het goederenvervoer, de optimalisering van het autowegennet en van het spoorwegennet, het prijsmechanisme, de investeringen en de financiering daarvan. Voorts zij vermeld, dat nog uitgebreide aandacht werd besteed aan de situering van een tweede nationale luchthaven en aan de Schiphollijn.

In opdracht van het Projectbureau Integrale Verkeers- en Vervoerstudies van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat werd een vooronderzoek uitgevoerd naar de invloed van de verkeers- en vervoersinfrastructuur op de ruimtelijke ontwikkeling van wonen en werken; met name is in het rapport aandacht besteed aan een eerste evaluatie van buitenlandse onderzoekingen op dit terrein en aan door ons Instituut uitgevoerde experimenten met een eerste modelmatige aanpak ten behoeve van de vraagstelling.

In samenwerking met het Batelle-Instituut werd op verzoek van de Conférence Européenne des Ministres de Transport een kwantitatieve methode uitgewerkt ten behoeve van

ten koste gegaan van de overige exporteurs. De hoeveelheidsgroei van de Amerikaanse uitvoer van niet-granen naar de EG, in hoofdzaak sojabonen resp. sojashroot, is met bijna 14% spectaculair te noemen en overtreft zelfs de ontwikkeling van de intrahandel. Granen of soja, dat is het eigenlijke vraagstuk tussen de VS en de EG; een beperking tot de granen alleen zou bepaald te eenzijdig zijn.

Het „trade-diverting”-versus trade-creating”-argument houdt in dat de derde landen een vermindering van hun relatieve invoeraandeel dienen te aanvaarden. Hoe zijn voor de verschillende wereldregio's deze verschuivingen geweest?

Tabel 2. EG-invoer uit wereldregio's

EG-invoer in %	Granen		Overige voeders		Totaal	
	1962	1971	1962	1971	1962	1971
uit EG	10	30	14	14	11	23
West a)	63	49	42	50	57	49
(w.o. VS)	(40)	(31)	(36)	(45)	(38)	(37)
Zuid	21	19	40	35	26	26
Oost	6	2	4	1	6	2
Wereld	100	100	100	100	100	100

a) West = industrielanden buiten de EG, Zuid = ontwikkelingslanden, Oost = communistische landen incl. China e.d.

Het „trade-diverting”-effect is beperkt gebleven tot de granen. Houdt men rekening met de substitutie van granen door overige krachtvoerders, dan is het Amerikaanse aandeel in de invoer van de EG-landen met slechts 1 punt verslechterd. De eigenlijke (relatieve) verliezers zijn de overige industrielanden, terwijl de ontwikkelingslanden per saldo geen terrein behoeftten prijs te geven.

De invoer alleen geeft slechts een onvolledig beeld als geen rekening wordt gehouden met de uitvoer. De EG-uitvoer van granen naar derde landen is vanaf 1962 meer

toegenomen dan de groei van de graanproductie in de EG. Dit geldt vooral voor tarwe. De EG-netto-invoer voor granen geeft dan ook een daling te zien. Door gebrek aan een verdeelsleutel voor de graanuitvoer van de EG is het niet mogelijk de positie van de VS op basis van de EG-netto-invoer voor granen te benaderen. Wel kan wederom worden geconstateerd dat de daling t.a.v. de granen ruimschoots wordt gecompenseerd door de toename van de netto-invoer van de overige krachtvoerders. Zodoende is de invoerbehoefte van de groep granen plus overige krachtvoerders toegenomen met 3,6% per jaar, waardoor de derde landen een behoorlijk aandeel hebben gehad in de groei van het krachtvoeder-gebruik in de EG, met jaarlijks ca. 5,5%.

Conclusie

Uit de cijfers kan worden geconcludeerd dat de derde landen per saldo hun uitvoer naar de EG zagen toenemen. Voorts blijkt dat het aandeel van de VS en de ontwikkelingslanden in de totale invoer van granen en overige krachtvoerders groot is (63%) en in de periode 1962-1971 praktisch gelijk is gebleven. Door de grote invoerbehoefte is de dierlijke productie binnen de EG in belangrijke mate afhankelijk van de krachtvoederimporten uit derde landen. Gelet op bovengenoemde ontwikkelingen is het dreigende Amerikaanse uitvoerverbod van vooral sojabonen resp. sojashroot bijzonder slecht te rijmen met hun eis tot verdere liberalisatie van het EG-invoerbeleid.

W. O. C. thoe Schwartzberg*

* Medewerker bij het Landbouw-Economisch Instituut.

een schatting van het toekomstig internationale goederenvervoer.

Een onderzoek naar de ontwikkeling van het goederenvervoer per binnenschip in Nederland, voor de jaren 1975, 1980 en 1990 kwam gereed. Dit was eveneens het geval met een studie, welke een inventarisatie beoogt te geven van de vraagstukken, die samenhangen met de instelling van een algemeen verkeersfonds; deze studie werd in opdracht van de Vereniging van Wegenbouwers, de RAI en de Stichting Weg uitgevoerd in samenwerking met het Nederlands Vervoerswetenschappelijk Instituut.

In samenwerking met het Adviesbureau Arnhem NV werd een studie uitgevoerd over de vestiging en inrichting van een regionaal industriepark in Twente. De betekenis van industrieparken op zichzelf en voor de regionale ontwikkeling is voornamelijk onderzocht op ervaringen in het buitenland. De sociaal-economische structuur van Twente is geïnventariseerd en geëvalueerd, waarbij veel aandacht is besteed aan mobiliteitsaspecten met betrekking tot de groei en de ontwikkeling van bevolking en werkgelegenheid. Vervolgens

is de sociaal-economische structuur van Twente geëvalueerd met het oog op concentratie van ondernemingen op een of meer industrieparken. Na een inventarisatie en evaluatie van de ruimtelijke structuur van Twente sluiten overwegingen ten aanzien van situering en inrichting van industrieparken in Twente het driedelige rapport af.

De studie over de pendel van Nederlandse arbeidskrachten uit Limburg naar Duitsland werd voortgezet.

Aan het einde van het verslagjaar werd in opdracht van de Waddenzeecommissie begonnen met een sociaal-economisch recreatieonderzoek met betrekking tot het Waddengebied.

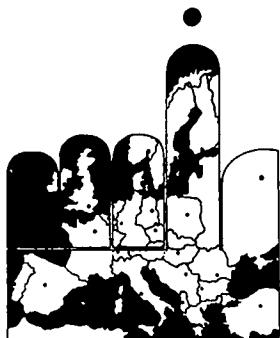
Dit verslagjaar werden werkzaamheden verricht met betrekking tot de gemeenten Amersfoort, Amstelveen, Assen, Capelle a/d IJssel, De Bilt, Dordrecht, Driebergen-Rijsenburg, 's-Gravenhage, Kampen, gemeenten in de Krimpenerwaard, Leiden, Rhoo, Rotterdam, Zwolle en Zeist. De onderzoeken en adviezen hadden betrekking op praktisch alle sociaal-economische en culturele aspecten van het

gemeentelijk beleid. Een enkel onderzoek wordt hieronder nader genoemd.

Op verzoek van de gemeenten Kampen en Zwolle werd een onderzoek verricht met betrekking tot de opschorting door de Minister van Economische Zaken van de investeringspremie-regeling t.a.v. deze gemeenten. Het rapport bevat hoofdstukken over de doelstelling en de instrumenten van de regionaal-economische politiek, de lokale werkgelegenheidssituatie, de bevolkingsontwikkeling en de werkgelegenheidsimplicaties, de maatregelen van regionaal-economische politiek en de functie van Kampen-Zwolle in de ruimtelijke ordening van Nederland.

Aan de gemeenten Krimpen a/d IJssel, Krimpen a/d Lek, Lekkerkerk en Ouderkerk a/d IJssel werd gerapporteerd over de bevolkingsontwikkeling, de woongelegenheid, de economische structuur, de voorzieningen, de aard en het gebruik van de ruimte en de toekomstige ontwikkeling van de westhoek van de Krimpenerwaard.

Voor de gemeente Rhoo werd een onderzoek naar de sociaal-economische structuur van deze gemeente uitgevoerd.

Europees zeehavenbeleid

Het Europese Parlement houdt zich al geruime tijd bezig met het bestuderen van een Europees zeehavenbeleid. Sinds onze landgenoot Kapteyn in 1961 in een verslag over de grondslagen van het gemeenschappelijk vervoerbeleid 1) aandacht aan de zeehavens schonk, heeft de Commissie voor het vervoer uit het Europese Parlement zich bij voortdoring met het ontwerpen van een zeehavenbeleid bezig gehouden. De Commissie voor het vervoer die een groot aantal studiereizen naar zeehavens maakte 2) bracht in 1967 een interimverslag uit over het gemeenschappelijk zeehavenvervoerbeleid 3). Hoewel dit verslag als interimverslag was bedoeld, behandelde het de grondbeginselen van het Europese zeehavenvervoerbeleid en verschaftte het uitvoerige documentatie over de situatie en de problemen van de Europese zeehavens in het jaar 1966-1967.

Dit interimverslag leidde ertoe, dat het Bureau voor de Statistiek van de Europese Gemeenschappen twee studies publiceerde over het zeevervoer van de landen van de Europese Gemeenschappen 4). Vervolgens bracht de Europese Commissie een niet-gepubliceerde nota uit over de mogelijkheden van een zeehavenbeleid op communautair niveau 5).

Intussen zette de Commissie voor het vervoer van het Europese Parlement haar werkzaamheden voort. Deze leverden in 1972 een eindverslag nopens het zeehavenbeleid in het kader van de Europese Gemeenschap op 6).

Het Europese Parlement wil met haar studies en resoluties 7) de Raad van Ministers en de Europese Commissie aanzetten, een zeehavenbeleid te formuleren en in te voeren. Het parlement is namelijk van oordeel, dat een gemeenschappelijk vervoerbeleid zoals in artikel 74 van het EEG-verdrag is voorzien niet tot stand is gekomen doordat vrijwel ieder onderdeel van zo'n beleid rechtstreeks gevolgen heeft voor de mededinging tussen de Europese zeehavens.

Er is thans een status quo die hieruit bestaat dat, doordat de nationale vervoerswetgeving van sommige lidstaten

voordelen voor zeehavens oplevert en die van andere lidstaten tracht de eruit voortvloeiende nadelen te compenseren. Het Europese Parlement noemt dit een „evenwicht”, maar vermeldt er wel bij dat het in veel opzichten indruist tegen de doeleinden en een groot aantal bepalingen van de Europese verdragen. Het parlement beoogt te komen tot een beleid, dat een nieuwe evenwichtstoestand tot stand brengt die beter aan de Europese verdragen beantwoordt. Dit zeehavenbeleid zou de tot benadeling leidende maatregelen én de zich daartegen kerende compensatiemaatregelen tegelijk moeten afschaffen of op zijn minst moeten harmoniseren. Aldus zou tevens de mogelijkheid ontstaan, eindelijk een gemeenschappelijk vervoerbeleid in de EG in te voeren.

Verdragsbepalingen

In het EEG-verdrag worden de havens niet genoemd. Artikel 84 van het verdrag bepaalt, dat de bepalingen van hoofdstuk IV betreffende het gemeenschappelijke vervoerbeleid van toepassing zijn op het vervoer per spoor, over de weg en over de binnenwateren. Het vervoer over land van en naar de havens (incl. de infrastructuur van deze vormen van vervoer) valt onder het gemeenschappelijke vervoerbeleid. Verder zijn de verdragsbepalingen betreffende het vrije verkeer van diensten, de mededinging enz. van toepassing op de in de havens van de Gemeenschap gevestigde ondernemingen.

Volgens artikel 84 lid 2 van het EEG-verdrag moet de Raad van Ministers aparte besluiten nemen ten aanzien van zeevaart en luchtvaart. Er bestaat in de EG echter verschil van opvatting over de vraag, of de zeehavens een integraal deel van deze zeevaart vormt. Als men de vraag bevestigd beantwoordt, zouden maatregelen betreffende de havens moeten worden genomen op grond van artikel 84, 2e lid EEG-verdrag, waarin bepaald is dat de Raad van Ministers met eenparigheid van stemmen kan besluiten of en in hoeverre en volgens

welke procedure maatregelen met betrekking tot de zeevaart en de luchtvaart kunnen worden genomen.

De Europese Commissie en de Raad van Ministers hebben zich in het verleden zelfs niet over de procedure uitgelaten. Men stond niet te trappelen van ongeduld om zich in dit wespennest te begeven. Deze houding van de Europese instellingen is goed te begrijpen. De lidstaten koesteren immers hun havens als waren het zuigelingen.

Zeehavens in een douane-unie 8)

Bij de oprichting van de EEG bestond in havenkringen namelijk de vrees, dat de invoering van een gemeenschappelijk buitentarief de handel met derde landen nadelig zou beïnvloeden (het zgn. handelsaftappende effect) en dat daarmee ook de havens in deze nadelen zouden delen. De bereidheid van de regeringen der lidstaten om de zeggenschap over hun havens met de andere lidstaten te

1) Doc. 106/61.

2) Doc. 108/61.

3) Doc. 140/67.

4) Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen, *Zeevervoer van de landen van de Europese Gemeenschap 1955, 1960 en 1967*. Brussel-Luxemburg, mei 1970; dezelfde, *Zeevervoer van de landen van de Gemeenschap 1968 en 1969*, Brussel-Luxemburg, november 1971.

5) Commissie van de Europese Gemeenschappen, *Mogelijkheden voor het gemeenschappelijk havenbeleid*, doc. 16/VII/71 (niet gepubliceerd).

6) *Verslag namens de Commissie voor het vervoer nopens het zeehavenbeleid in het kader van de Europese Gemeenschap* (rapporteur: de heer H. Seefeld, Zittingsdocumenten 1972-1973 van het Europees Parlement, document 10/72 (met bijlage bevattend een overzicht van de problemen in verband met de zeehavens in de Gemeenschap en de huidige situatie van deze havens).

7) *Publikatieblad*, No. 307/12 van 18 december 1967 en nr. C 46 van 9 mei 1972.

8) Voor deze paragraaf is gebruik gemaakt van het preadvies van Dr. W. A. G. Blonk, *Ontwikkeling van omvang en aard van het vervoer in de Europese havens; een gemeenschappelijke zeehavenpolitiek gewenst?*, uitgebracht voor de Zevende Benelux-Havenstudiedagen te Rotterdam in 1971, blz. 49-53.

delen, wat bij een harmonisatie van het beleid zeker ten dele zou gebeuren, was daardoor niet bijster groot.

Intussen blijkt dat de indruk gewettigd is dat de havens door de douane-unie in hun ontwikkeling eerder zijn gestimuleerd dan afgeremd. Een vergelijking tussen de ontwikkeling van enkele grote havens van de EG en de EFTA toont aan, dat eerstgenoemde havens over het algemeen een aanzienlijk grotere groei hebben doorgemaakt dan de havens van de EFTA-landen. In feite zou men juist een tegenovergestelde ontwikkeling hebben verwacht. Ook de handel met derde landen zoals met de EFTA-landen en met de Verenigde Staten heeft zich relatief sneller ontwikkeld. Tenslotte zijn er indicaties dat het aandeel van de havens in de nationale toegevoegde waarde der lidstaten eerder gestegen dan gedaald is.

Externe factoren

Naast deze gunstige economische ontwikkelingen zijn er de laatste jaren externe factoren opgetreden die mede de bereidheid tot het voeren van een zeehavenbeleid hebben vergroot. Er zijn nieuwe vormen van vervoer ontstaan zoals containervervoer, roll-on-roll-off-vervoer en lashvervoer, waardoor een verlader tot ontvanger reikende keten van huis-tot-huis-vervoer ontstaat. Daardoor wordt het gebruikelijk, ook de tarieven van huis tot huis te berekenen.

Verder heeft de uitbreiding van de Europese Gemeenschap met drie zeevarende landen ertoe geleid dat meer zeevervoer via de Europese havens en van de Europese handelsvloten tot vervoer binnen de Gemeenschap is geworden 9). De vergroting van de tonnage van schepen houdt een stimulans tot samenwerking tussen de havens in doordat de investeringen in infrastructuur erg kostbaar worden 10). Tenslotte heeft de enorme concentratie van industrie- en overslagwerkzaamheden het probleem van milieubescherming doen ontstaan. Maatregelen op dit vlak beïnvloeden de onderlinge concurrentie, tenzij deze maatregelen op Europees niveau zouden worden geharmoniseerd.

Beginselen van het zeehavenbeleid

Door al deze ontwikkelingen valt te verwachten, dat de kansen op het invoeren van een zeehavenbeleid thans zijn gestegen. Het Europese Parlement heeft in zijn resolutie van 9 mei 1972 de beginselen van zo'n beleid geformuleerd.

Een Europees zeehavenbeleid mag niet discrimineren in die zin, dat het geen blijvende eenzijdige voordelen voor bepaalde havens of bepaalde gebieden met zich mag brengen.

De mededinging tussen de Europese havens dient ook in de toekomst de grondslag van het havenbeleid te zijn. Daarbij moeten de havens hun totale uitgaven uit de inkomsten dekken. Ook de kosten van nieuwe investeringen moeten als regel op lange termijn worden gedekt. De mededinging moet dus op een gezonde grondslag rusten. Dit betekent onder andere, dat er niet een subsidiewedloop mag ontstaan met een grote kans op het ontstaan van overcapaciteit. Wel zal bij een voortgaande groei van de wereldhandel ervoor moeten worden gezorgd dat de overslagcapaciteit van de havens steeds voldoende blijft en er geen knelpunten ontstaan.

Er moet worden onderzocht, hoe lopende en kapitaaluitgaven van de havens worden gefinancierd, zodat subsidies zichtbaar worden. Dit laatste is nodig, wil men ooit tot afschaffing van de subsidies kunnen overgaan. De havengelden en andere bijzondere inkomsten van de zeehavens dienen op kostprijsbasis te worden berekend. Een onderlinge aanpassing van de grondslagen van de kostenberekening moet daarbij plaatsvinden.

Vooraf wegens de enorme investeringen dient er een nauwe samenwerking tussen de havens in de Gemeenschap te ontstaan. Deze behoeft de vrijheid van handelen van de verschillende havens niet te beperken, maar kan door vergelijking van de kosten van projecten onjuiste investeringen en overcapaciteit voorkomen. De samenwerking tussen de havens zou geïnstitutionaliseerd kunnen worden door het in het leven roepen van een Permanent Comité. Dit zou moeten bestaan uit vertegenwoordigers van alle zeehavens en onder voorzitterschap van de Commissie moeten staan. In een eerste stadium zou het comité voor een uitwisseling van gegevens moeten zorgen, waarna het in een tweede stadium een overlegorgaan zou moeten worden, dat uiteindelijk kan coördineren en een gemeenschappelijk zeehavenbeleid tot stand brengt.

De arbeidsverhoudingen in de zeehavens zijn een essentiële factor voor de mededinging. De mededinging tussen de havens mag echter niet ten koste van de havenarbeiders gaan. Vooral wegens de toenemende mechanisering moet de havenarbeid worden verheven van ongeschoolde arbeid tot een beroep dat scholing vereist.

Industrieën in havengebieden mogen slechts worden gesubsidieerd wanneer ter plaatse of in de naaste omgeving werkloosheid moet worden bestreden of wanneer grote regionale structuurveranderingen moeten worden opgevangen. Daartoe moeten dergelijke maatregelen worden ingepast in het regionale beleid van de Gemeenschap. Een overmatige concentratie in reeds sterk geïndustrialiseerde havensteden

moet niet worden aangemoedigd, mede met het oog op de milieu-aantasting.

Ten aanzien van het verkeer in het achterland moet worden bereikt, dat de bestaande wirwar van bevoor- en benadelingen door overheidsmaatregelen — die dan weer door andere voor- en nadelen wordt gecompenseerd — wordt afgeschaft en vervolgens wordt vervangen door een met het EEG-verdrag verenigbare regeling. Dit vereist een gemeenschappelijk vervoersbeleid.

Recente ontwikkeling

De Europese Commissie heeft in overeenstemming met de resolutie van het Europese Parlement de mogelijkheden afgetast om tot oprichting van een permanent comité te komen. In november 1972 heeft zij daartoe in Brussel een bijeenkomst met vertegenwoordigers van de zeehavens van de Gemeenschap belegd. Tijdens deze bijeenkomst kon geen overeenstemming worden bereikt over de oprichting van een permanent comité. Enkele havens stelden zich negatief op.

De Commissie voor Regionale Politiek en Vervoer van het Europese Parlement heeft op 17 en 18 juni jl. een werkbezoek gebracht aan Rotterdam. Vanuit deze commissie is in Rotterdam het denkbeeld geopperd, dat de commissie in de herfst de vertegenwoordigers van de havens uitnodigt voor een hoorzitting in Luxemburg om te vernemen wat de havens nu eigenlijk zelf willen. De commissie wil dan trachten de impasse te doorbreken.

Verder bleek te Rotterdam, dat de heer Seefeld — de rapporteur van de commissie in 1972 — het denkbeeld heeft ontwikkeld, een Europees Zeehaven Instituut in het leven te roepen. Dit instituut zou zich met medewerking van universitaire en andere instituten moeten toeleggen op de bestudering van de zeehavenpolitiek en van de daarmee samenhangende problemen. Zowel de parlementaire delegatie als de Rotterdamse gesprekspartners (vertegenwoordigers van het gemeentebestuur, de Kamer van Koophandel en Fabrieken en redersverenigingen) stonden positief tegenover dit denkbeeld.

De Europese Commissie heeft na de conferentie met vertegenwoordigers van de havens in november 1972 een

9) Vgl. een nota van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam. *Gevolgen van de uitbreiding van de Europese Gemeenschappen voor de economie van het Nieuwe Waterweg-gebied*, No. S. 5931, 17 december 1970.

10) Vgl. de deelstudie van het Centraal Planbureau. *De nationaal-economische betekenis van industrievestiging in de zeehavengebieden*, nr. EWH/IV/70/1, 22 december 1969.

Nogmaals: een geëmancipeerde inkomensvorming en -verdeling

DRS. E. N. KERTZMAN*

In *ESB* van 11 april 1973 heeft mevrouw M. Bruyn-Hundt het voorstel gelanceerd de thuiswerkende gehuwde vrouw als geldelijke beloning voor de economische waarde die ze creëert een huisvrouwenloon uit te keren. Dit huisvrouwenloon zou ze het liefst door de overheid uitgekeerd zien die deze loonuitkeringen uit hogere belastingen zou moeten financieren. De schrijfster geeft in haar artikel eerst de argumenten voor invoering van een huisvrouwenloon aan. Daarna wordt beschreven op welke wijze dit systeem uitgevoerd zou kunnen worden. Beide onderdelen worden in het onderstaande van commentaar voorzien omdat men kritische kanttekeningen kan plaatsen zowel t.a.v. de uitgangspunten van M. Bruyn-Hundt als t.a.v. de uitwerking die ze aan haar ideeën geeft.

Commentaar op de argumenten voor invoering van een huisvrouwenloon

De schrijfster vindt een invoering van een huisvrouwenloon om de volgende redenen gewenst:

1. het leidt tot een rechtvaardiger inkomensverdeling;
2. het nationale inkomen zou exacter bepaald worden;
3. de emancipatie van de huisvrouw wordt bevorderd;
4. er ontstaat een beter maatschappelijk kostenbesef;
5. men heeft een grondslag om de sociale voorzieningen en pensioenen voor de gehuwde vrouw te verbeteren;
6. de overheid kan subsidies en sociale uitkeringen verminderen.

begin gemaakt met een behandeling in de Raad van Ministers van de uitgangspunten van een zeehavenbeleid. Het lag in de bedoeling dat op 25 en 26 juni jl. een vergadering van de ministers van vervoer zou worden gehouden. Op de agenda stonden de zeehavens. Deze raadsvergadering is echter uitgesteld.

Europa Instituut Leiden

Rechtvaardiger inkomensverdeling

Het huisvrouwenloon draagt volgens de schrijfster om twee redenen bij tot een rechtvaardiger inkomensverdeling. De eerste is dat de gehuwde vrouwen voor hun inspanning een direct geldelijke beloning ontvangen. De tweede reden is dat de personele inkomensverdeling in het algemeen wordt genivelleerd. De schrijfster wil namelijk een huisvrouwenloon dat alleen fluctueert met de gezinsamenstelling en dus in principe voor alle inkomens gelijk is, terwijl de hogere belastingopbrengst uit hogere directe of indirecte belastingen gefinancierd moet worden die t.o.v. de inkomens minstens proportioneel zullen zijn. Anders gezegd: kinderrijke gezinnen met lage inkomens profiteren het meeste van de invoering van het huisvrouwenloon, terwijl ongehuwden met hoge inkomens het meeste achteruit gaan.

Of het rechtvaardig is t.o.v. de gehuwde vrouw om haar een geldelijke beloning voor haar huishoudelijke arbeid te verlenen is zeer de vraag. Men stelt dan een gelijke geldelijke beloning vast voor prestaties die van geval tot geval zeer kunnen verschillen. Dit komt in de rest van de maatschappij niet of in veel mindere mate voor. De thuiswerkende gehuwde vrouw verkrijgt daardoor geen positie die vergelijkbaar is met buitenshuis werkende gehuwde vrouwen. Ze wordt daarentegen toch weer als een bijzonder geval beschouwd. Verder kan men zich afvragen of men de waardering voor de huishoudelijke arbeid van de individuele gehuwde vrouw niet beter aan haarzelf en de gezinsleden kan overlaten i.p.v. dit toch altijd min of meer arbitrair door de overheid te laten bepalen.

De meer rechtvaardige personele inkomensverdeling die door het huisvrouwenloon ontstaat is geen specifiek argument pro het huisvrouwenloon. De financiering van dit loon kan namelijk ook geschieden door van elk gezin eenzelfde belastingbedrag te innen en dat vervolgens aan de huisvrouw uit te keren. De reden dat de schrijfster hiervan afwijkt, heeft natuurlijk niets met

de vraag wel of geen huisvrouwenloon te maken maar weerspiegelt haar denkbeelden over een rechtvaardige inkomensverdeling. Anders gezegd: het huisvrouwenloon kan ingevoerd worden zonder aan inkomensherverdeling te doen, terwijl men aan inkomensherverdeling kan doen zonder een huisvrouwenloon in te voeren.

Exacter nationaal inkomen

Een huisvrouwenloon zal er ongetwijfeld toe leiden dat het nationale inkomen exacter berekend kan worden. Echter slechts dan als alleen de thuiswerkende gehuwde vrouw het huisvrouwenloon ontvangt en niet zoals de schrijfster wil ook de buitenshuis werkende. Voor deze betere berekening van het nationale inkomen heeft men het huisvrouwenloon eigenlijk niet nodig. Men kan ook op dit moment de waarde van de huishoudelijke arbeid schatten en bij het nationale inkomen tellen. Het resultaat zal niet veel afwijken van dat bij een daadwerkelijk uitgekeerd huisvrouwenloon omdat beide arbitraire elementen bevatten t.a.v. de bepaling van het huisvrouwenloon.

Emancipatie

De bevordering van de emancipatie van de huisvrouw door een huisvrouwenloon is zeer de vraag. Men benadrukt naar mijn mening door het huisvrouwenloon dat de taak van de gehuwde vrouw in de huishouding ligt, iets dat de voorstanders van de vrouwenemancipatie in het algemeen aanvechten.

De bij dit onderdeel geplaatste opmerking dat het huisvrouwenloon de financiële basis kan leggen voor de huisvrouw om zich thuis te laten vervangen en haar arbeidskracht elders aan te wenden doet merkwaardig aan. Dat impliceert immers, zoals ook later uit de tekst blijkt, dat de buitenshuis werkende gehuwde vrouw toch huisvrouwenloon blijft ontvangen terwijl ze de productieve prestaties waarvoor dit huisvrouwenloon bedoeld is niet meer verricht. Kan men op deze wijze het nationale inkomen exacter berekenen? Het is duidelijk dat dit niet het geval is. Wanneer twee huisvrouwen onder het voor gestelde stelsel elkaars huishouding gaan doen dan zou het nationale inkomen t.o.v. de huidige berekeningswijze met 4 x het huisvrouwenloon toenemen. Tweemaal door het huisvrouwenloon dat deze huisvrouwen altijd van de overheid krijgen ook als ze buitenshuis werken, en tweemaal door het

*) De auteur is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Fiscaal Instituut Tilburg.

„huisvrouwenloon” dat ze elkaar uitbetalen. Het is duidelijk dat hier een dubbeltelling plaats vindt. Huisvrouwenloon dat uitgekeerd wordt als men niet werkt is geen primair inkomen, maar een inkomenoverdracht van de overheid aan de buitenshuis werkende gehuwde vrouw die de nationale welvaart herverdeelt, maar in geen dele verhoogt. Het nationale inkomen neemt daarom t.o.v. de huidige berekeningswijze slechts met 2x het huisvrouwenloon toe. Het begrip huisvrouwenloon van mevrouw Bruyn-Hundt blijkt dus als de gehuwde vrouw thuis werkt op een primair inkomen betrekking te hebben; als ze buitenshuis werkt op een secundair inkomen. De term huisvrouwenloon werkt dus in dit opzicht hoogst verwarrend.

Het verlenen van het huisvrouwenloon aan een buitenshuis werkende gehuwde vrouw blijkt dus alleen het nationale inkomen te herverdelen zonder de hoogte ervan te beïnvloeden. Deze inkomensherverdeling is overigens wel te verdedigen. Als onder de huidige omstandigheden de gehuwde vrouw buitenshuis gaat werken verliest het gezin alleen een inkomen in natura nl. de huishoudelijke prestaties. Bij een huisvrouwenloon uitsluitend als primair inkomen gezien zou het gezin naast deze diensten ook nog het huisvrouwenloon kwijt raken. Zou men hiervoor niet compenseren via een inkomenoverdracht dan zouden de gezinnen waarvan de gehuwde vrouw buitenshuis werkt t.o.v. de huidige situatie er sterk in welvaartsniveau op achteruit gaan.

De vraag wat mevrouw Bruyn-Hundt t.a.v. deze problematiek nu precies wil, is uit haar artikel moeilijk op te maken. Enerzijds wil ze het huisvrouwenloon ook uitkeren als de gehuwde vrouw buitenshuis werkt, maar anderzijds doet ze alsof het huisvrouwenloon uitsluitend een factorbeloning is hetgeen tot een staken van de betaling bij buitenshuis werken zou moeten leiden. In het vervolg van deze bespreking zullen we haar voorstellen in het licht van beide mogelijkheden onderzoeken.

Uit het onderstaande blijkt dat de financiële basis om de gehuwde vrouw bij buitenshuis werken te vervangen alleen aanwezig is als de uitbetaling van het huisvrouwenloon wordt gecontinueerd. Of dit echter een grote verbetering is t.o.v. de huidige situatie is echter zeer de vraag. Tegenover het huisvrouwenloon staan immers de hogere belastingen om dit loon te financieren. Alleen bij een aanzienlijk voordelig saldo van belastingen en huisvrouwenloon verbetert de financiële situatie van de gehuwde vrouw zodanig dat ze aan vervanging zou kunnen denken. Wordt het huisvrouwenloon niet meer uitbetaald bij buitenshuis werken dan zal dit bijzonder onaantrekkelijk worden omdat t.o.v. de huidige situatie een echtpaar meer belasting moet betalen maar voor de rest

zich in dezelfde omstandigheden bevindt.

Maatschappelijk kostenbesef

Door de uitkering van het huisvrouwenloon zou volgens de schrijfster een beter maatschappelijk kostenbesef ontstaan en daardoor misschien een andere, juistere allocatie van arbeidskracht in die zin dat de economische waarde van de huishoudelijke arbeid minder zal worden ondergewaardeerd. Deze opmerking is twijfelachtig. Als het huisvrouwenloon doorbetaald wordt bij buitenshuis werken is net als onder de huidige omstandigheden het enige dat bij buitenshuis werken verandert het verlies aan huishoudelijke diensten. Wordt het huisvrouwenloon niet doorbetaald bij arbeid buitenshuis dan wordt dit buitenshuis werken kunstmatig onaantrekkelijk gemaakt. De gehuwde vrouw verliest dan haar huisvrouwenloon en het gezin haar huishoudelijke dienstverlening terwijl onder de huidige omstandigheden alleen het laatste verloren gaat.

Sociale voorzieningen

Op basis van het huisvrouwenloon kan men de gehuwde vrouw verzekeren tegen arbeidsongeschiktheid en een zelfstandige pensioenvoorziening voor de gehuwde vrouw in het leven roepen. Deze opmerking is juist, maar dergelijke voorzieningen kan men ook realiseren zonder dat men het huisvrouwenloon daadwerkelijk invoert. Men kan immers op basis van een geschatte waarde van het huishoudelijke inkomen premies voor deze voorzieningen vaststellen en innen zonder dit inkomen in feite uit te keren.

Subsidies en sociale uitkeringen

Volgens mevrouw Bruyn-Hundt kan door het huisvrouwenloon de subsidiëring van kinderdagverblijven, crèches en kinderspeelzalen achterwege blijven. Het huisvrouwenloon geeft immers de financiële grondslag voor vervanging van de huisvrouw.

Dit argument is naar mijn inzicht niet te verdedigen. Als de gehuwde vrouw bij buitenshuis werken het huisvrouwenloon krijgt doorbetaald, staat daartegenover het hogere belastingbedrag dat het echtpaar moet betalen zodat veel extra financiële speelruimte om de kinderen in crèches enz. te plaatsen door het huisvrouwenloon niet ontstaat. Wordt het huisvrouwenloon niet doorbetaald bij buitenshuis werken dan heeft ze zelfs minder financiële ruimte voor dergelijke voorzieningen dan onder de huidige

omstandigheden omdat door het huisvrouwenloon de belastingdruk stijgt.

Het achterwege kunnen laten van bovenvermelde subsidies kan men onder de huidige omstandigheden ook bereiken door de belastingvrije voet voor de gehuwde vrouw te verhogen. Dit voordeel, als men dit een voordeel acht, is dus niet alleen via het huisvrouwenloon te realiseren.

De uitvoering

Tot welke consequenties de uitvoering van het huisvrouwenloon leidt, tracht mevrouw Bruyn-Hundt in het vervolg van haar artikel te concretiseren. De volgende onderdelen hiervan zou ik willen bespreken:

1. de financiering;
2. het belastingregime;
3. de sociale voorzieningen;
4. de pensioenen.

1. De financiering

In een eerder artikel in *ESB* van 13 mei 1970 schatte de schrijfster de waarde die de huisvrouwen creëren op 30 à 40% van het nationale inkomen. Gaat men deze waarde uitkeren dan neemt het nationale inkomen met deze 30 à 40% toe. De belastingopbrengst moet echter ook met deze 30 à 40% toenemen om de uitgaven en inkomsten van de overheid in evenwicht te houden. De schrijfster verzuimt ons echter mee te delen dat de totale druk van de sociale verzekeringspremies en de belastingen als percentage van het nationale inkomen daardoor naar de 65% zal gaan 1). Daarbij is ook nog verondersteld dat het niveau van de andere overheidsvoorzieningen niet meer t.o.v. het nationale inkomen toeneemt. Laat men deze veronderstelling vallen dan komt de macro-economische druk van sociale verzekeringen en belastingen tegen de 70% te liggen.

Dit percentage moet onoplosbare financieringsproblemen geven. De schrijfster is hiervan echter allerminst onder de indruk. Ze wil het huisvrouwenloon over een periode van 30 jaar invoeren door elk jaar van de groei van het nationale inkomen 1 procent-punt voor dit doel ter beschikking te stellen. Dit is een zonderlinge opmerking. Het huisvrouwenloon wil immers niets anders

1) De huidige druk van sociale verzekeringspremies en belastingen bedraagt ca. 50/100 deel van het nationale inkomen. Door het huisvrouwenloon nemen teller en noemer met ca. 35 toe, waardoor de macro-druk van sociale verzekeringen en belastingen op 63% komt. Houdt men verder rekening met het feit dat de schrijfster op basis van het huisvrouwenloon een arbeidsongeschiktheidsverzekering en een zelfstandige pensioenvoorziening zou willen invoeren dan komt men zeker op een macro-druk van 65% uit.

dan een bestaande economische waarde in geld uitdrukken. Men behoeft de invoering dan ook niet afhankelijk te stellen van de groei van het nationale inkomen. Men kan het van het ene op het andere jaar invoeren als men per gezin het te betalen belastingbedrag met eenzelfde bedrag verhoogt als het huisvrouwenloon groot is. Wil men via het huisvrouwenloon aan inkomensnivellering doen dan ligt een geleidelijke invoering voor de hand om de groepen die erop achteruit gaan niet te abrupt in hun absolute bestedingsniveau aan te tasten. Dit kan als de verhoging van hun belastingdruk door het huisvrouwenloon gecompenseerd wordt door de normale groei van het nationale inkomen. Als de schrijfster deze situatie bedoelt dan blijft het nog een raadsel waarom hier voor 1 procent-punt van de groei beschikbaar moet zijn.

Welke de belastingstructuur moet zijn bij een macro-druk van 70% baart de schrijfster eveneens weinig zorgen. Ze volstaat met de opmerking dat bij een geleidelijke invoering begonnen kan worden met een verhoging van de indirecte belastingen. Wat er in de verdere toekomst moet gebeuren laat ze open. Moet de vennootschapsbelasting omhoog, of de tarieven van de inkomstenbelasting of moet het helemaal uit de indirecte belastingen komen. Dit zijn vragen waarop iemand die een macro-druk van 70 procent niet te realiseren acht graag een antwoord zou weten.

2. *Het belastingregime*

De schrijfster wil man en vrouw zelfstandig inkomsten- en vermogenbelasting laten betalen over hun eigen inkomen en vermogen. Vrouwen die alleen thuis werken betalen dus alleen over hun huisvrouwenloon belasting. Gaan ze buitenshuis werken dan mogen ze volgens de schrijfster de kosten van vervanging thuis van hun bruto-inkomen aftrekken met als maximum het bruto-huisvrouwenloon dat zij zelf genieten. Uit deze laatste toevoeging blijkt nog eens duidelijk dat ook bij buitenshuis werken mevrouw Bruyn-Hundt toch het huisvrouwenloon wil uitkeren.

Het willen beperken van de fiscale aftrek tot de kosten van daadwerkelijke vervanging betekent een breuk met de huidige praktijk die de huishoudelijke arbeid van de gehuwde vrouw als een inkomen in natura erkent en belast, weliswaar voor een veel te laag bedrag, en het verloren gaan van deze arbeid door het buitenshuis werken als een draagkrachtverlagende factor beschouwt. Ongeacht de vraag of er daadwerkelijke vervanging plaats vindt, leidt dit tot een belastingreductie. Ditzelfde principe kan men op de hieronder beschreven wijze ook toepassen bij het huisvrouwenloon.

Een gehuwde vrouw die alleen thuis werkt bezorgt bij het voorgestelde systeem haar gezin een inkomen in natura nl. de waarde van de huishoudelijke diensten, terwijl ze ook nog eens het huisvrouwenloon ontvangt. Gaat ze hele dagen buitenshuis werken dan blijft ze het huisvrouwenloon ontvangen, maar het inkomen in natura verliest ze. De financiële draagkracht neemt door het buitenshuis werken daarom slechts toe met het buitenshuis verdiende inkomen minus het inkomen in natura. Dit laatste inkomen is in geld uitgedrukt gemiddeld genomen gelijk aan het huisvrouwenloon. De gehuwde vrouw die hele dagen buitenshuis werkt moet daarom belast worden over haar buitenshuis verdiende inkomen plus het huisvrouwenloon minus het inkomen in natura. Deze som is vanwege de gelijkheid van de laatste twee termen gelijk aan het inkomen dat ze buitenshuis verdient. Of ze daadwerkelijk thuis tot vervanging overgaat is voor het te betalen belastingbedrag niet van belang. Dit is een inkomensbesteding. Men besteedt dan zijn inkomen aan huishoudelijke diensten die zich in niets onderscheiden van andere diensten en goederen. Doet men het huishouden in de avonden zelf dan onderscheidt dit zich in niets van andere klusjes die men in de avonden kan doen.

Wordt bij buitenshuis werken het huisvrouwenloon niet meer uitgekeerd dan heeft de gehuwde vrouw in dit geval als geldelijk inkomen alleen maar het buitenshuis verdiende inkomen. Tegen deze draagkrachtverhoging staat het verlies aan inkomen in natura én het verlies van het huisvrouwenloon. Het verlies van het huisvrouwenloon leidt automatisch tot een lagere belastingdruk omdat het belastbare inkomen van de gehuwde vrouw hierdoor verminderd. Het verlies van het inkomen in natura heeft niet dit automatische gevolg. Daarom moet dit verlies als draagkrachtverlagende factor in aanmerking genomen worden, zodat de gehuwde vrouw door het buitenshuis werken alleen maar méér belasting moet gaan betalen als het buitenshuis verdiende inkomen de geldelijke waarde van het inkomen in natura overtreft.

Stelt men de fiscale aftrek zoals mevrouw Bruyn-Hundt afhankelijk van de vraag of men daadwerkelijk de gehuwde vrouw vervangt dan heeft dit het nadeel dat gezinnen die kiezen voor meer consumptiegoederen en een lager huishoudelijk voorzieningsniveau hiervoor fiscaal worden bestraft. Verder kan men zich afvragen hoe men in de praktijk bepalen moet of meer mechanisatie in de huishouding of meer buitenshuis laten doen vervanging is of tot het normale bestedingspatroon behoort. Daarom lijkt een voortzetting van de huidige politiek op dit punt beter.

3. *De sociale voorzieningen*

Aan de invoering van het huisvrouwenloon wil mevrouw Bruyn-Hundt een uitbreiding van de sociale verzekeringen verbinden. Met name wil ze de gezinnen verzekeren tegen het wegvallen van de huishoudelijke arbeid door de gehuwde vrouw wegens ziekte, invaliditeit of overlijden. Voor de arbeidsongeschikte vrouw zijn twee oplossingen denkbaar, waarvan in haar artikel helaas alleen oplossing a. te vinden is. Deze oplossing wil bereiken dat bij ziekte en invaliditeit zowel het huisvrouwenloon als het zorgen voor een vervanging in natura wordt doorbetaald. Hoe dit laatste precies geregeld moet worden is niet duidelijk omdat de schrijfster zowel de ziekwet of WAO, als het vrijkomende huisvrouwenloon als financieringsbron aanwijst. Afgezien van de precieze inhoud van de regeling is het echter duidelijk dat door de arbeidsongeschiktheid van de gehuwde vrouw noch het besteedbare inkomen noch het peil van de huishoudelijke voorzieningen van het gezin mogen worden aangetast. Er moet dus een zodanige verzekeringsvorm komen dat bij arbeidsongeschiktheid van de vrouw het huisvrouwenloon doorbetaald wordt en de kosten van vervanging in de huishouding worden vergoed.

Het bovenstaande resultaat is echter niet afhankelijk van de invoering van het huisvrouwenloon. Door op dit moment alleen een arbeidsongeschiktheidsverzekering voor de gehuwde vrouw in te voeren, kan men hetzelfde resultaat bereiken. Bij arbeidsongeschiktheid van de vrouw blijft het besteedbare inkomen van het gezin hetzelfde omdat dit alleen afhankelijk is van het inkomen van de man terwijl de verzekering de kosten van vervanging in de huishouding vergoed. Door een dergelijke uitkering ook te verstrekken aan weduwnaars zou men het permanent wegvallen van de huishoudelijke arbeid van de vrouw evenzeer kunnen compenseren. Het huisvrouwenloon is ook hiervoor geen noodzakelijke voorwaarde.

4. *De pensioenregeling*

Mevrouw Bruyn-Hundt wil dat de huisvrouw zelfstandig AOW en pensioenpremies betaalt en met ingang van de pensioengerechtigde leeftijd zelfstandig AOW en pensioen ontvangt. Is ze nog zo actief dat ze zichzelf en haar man verzorgt dan ontvangt ze hier bovenop nog het huisvrouwenloon. Een gepensioneerde man met een baantje ziet dit immers ook niet op zijn inkomen gekort.

Dit voorstel kan nare gevolgen hebben. Als de 65+ huisvrouw zelf het huishouden niet meer kan doen, verliest het echtpaar zowel het huisvrouwenloon als

de huishoudelijke prestaties van de vrouw en gaat daardoor in welvaart aanzienlijk achteruit. Misschien wil de schrijfster dit oplossen door een arbeidsongeschiktheidsverzekering voor bejaarde huisvrouwen in te voeren of moeten deze bejaarden allemaal naar de bijstandswet. Verder maakt het geen bijster geëmancipeerde indruk te veronderstellen dat ook als de man 65 jaar is het de uitsluitende taak van de vrouw is het huishouden te doen. De man gaat in de visie van de schrijfster met 65 jaar met pensioen, de vrouw kennelijk nooit.

Conclusies

1. Afgezien van de emancipatie van de gehuwde vrouw die de schrijfster als hoofddoel van haar voorstel beschouwt, kunnen de nevendoeleinden praktisch allemaal zonder invoering van het huisvrouwenloon gerealiseerd worden.

2. Of de emancipatie van de gehuwde vrouw door een invoering van het huisvrouwenloon gediend is, kan men ten eerste betwijfelen. Aan het voorstel kleven namelijk in dit opzicht bezwaren. In de eerste plaats schept het huisvrouwenloon een nieuwe uitzonderingspositie voor de gehuwde vrouw. Op dit moment wordt ze niet beloond voor haar huishoudelijke arbeid. Na invoering van het huisvrouwenloon ontvangt ze voor haar arbeid een loon dat voor alle vrouwen ongeacht haar prestaties gelijk is. In beide gevallen neemt de gehuwde vrouw in de maatschappij een uitzonderingspositie in. Het benadrukken van de waarde van de huishoudelijke arbeid wordt in het voorstel van mevrouw Bruyn-Hundt zelf gefrustreerd door het huisvrouwenloon ook aan de buitenshuis werkende gehuwde vrouw te verlenen. Het wordt daardoor meer een premie op het vrouw zijn dan een beloning voor geleverde arbeid.

Ten tweede heeft het voorstel van mevrouw Bruyn-Hundt het nadeel dat de huidige rolverdeling tussen man en vrouw wordt geïnstitutionaliseerd. Dit is nu juist iets waartegen de voorstanders van vrouwenemancipatie bezwaren hebben.

3. Het voorstel leidt tot een enorme verzwarende druk van de belastingen en sociale verzekeringspremies. Hoewel deze drukverzwaring niet leidt tot geringere particuliere bestedingen stijgen de tarieven dermate dat de ongunstige invloed die de huidige tarieven al hebben op de disposities van de economische subjecten in versterkte mate zullen optreden bij invoering van het huisvrouwenloon. Dit zou een verdere uitgroei van de collectieve voorzieningen op andere gebieden kunnen blokkeren.

Uit het bovenstaande blijkt dat ik geen voorstander ben van het huisvrouwenloon. Uitbreiding van de sociale verzekeringen in die zin dat ook het weg-

vallen van de huishoudelijke arbeid van de gehuwde vrouw door ziekte, invaliditeit e.d. kan worden gecompenseerd, is echter zeker verdere studie waard.

E. N. Kertzman

Naschrift

ONBETAALD MAAKT ONBEMIND

Mijn artikel in *ESB* van 11 april beëindigde ik met de opmerking, dat ik niet de pretentie had alle problemen, die de invoering van een huisvrouwenloon met zich meebrengt, te hebben voorzien, laat staan te hebben opgelost. Daarom zou ik een verdere gedachtenwisseling zeer op prijs stellen. Ik ben de heer Kertzman derhalve zeer dankbaar voor de serieuze bijdrage tot deze gedachtenwisseling.

Rechtvaardiger inkomensverdeling

De heer Kertzman meent, dat een gelijke beloning wordt vastgesteld voor prestaties, die van geval tot geval verschillen. Dat is onjuist: de beloning is niet voor alle huisvrouwen gelijk. Zolang geen bruikbaar maatstaf aanwezig is, wordt de omvang van de huishoudelijke taak gerelateerd aan het aantal te verzorgen personen. Natuurlijk kan de prestatie van twee huisvrouwen met dezelfde gezinsomvang verschillen, maar dat is niets uitzonderlijks. Ook bij leraren, artsen, maatschappelijk werkers zijn er kwalitatieve verschillen in arbeid bij gelijke beloning.

Wat betreft de inkomensnivellering het volgende: het is onmogelijk het huisvrouwenloon in te voeren zonder herverdeling, omdat in een aantal gevallen het huisvrouwenloon groter zal zijn, dan het loon van de man. Herverdeling binnen het gezin is dus onmogelijk. De gevallen waarin het huisvrouwenloon groter zal zijn dan het loon van de man, kunnen zich alleen voordoen in de laagste inkomensgroepen, zodat inkomensnivellering onontkoombaar is.

Berekening nationaal inkomen

De heer Kertzman heeft gelijk als hij stelt, dat voor een bijtelling van de prestaties van de huisvrouw aan het nationale inkomen, uitkering van het huisvrouwenloon niet noodzakelijk is. De prikkel om deze bijtelling daadwerkelijk te verrichten, lijkt me echter groter wanneer de uitkering daadwerkelijk plaats vindt.

Wat betreft het huisvrouwenloon voor de buitenshuis werkende vrouw, gaat de heer Kertzman er ten onrechte van uit, dat zodra de vrouw buitenshuis

werkt, zij automatisch haar huishoudelijke taak laat vallen. De praktijk is anders: de meeste buitenshuis werkende huisvrouwen hebben een dubbele taak en hebben daarom ook recht op een dubbele beloning. Het is juist deze dubbele beloning voor een dubbele prestatie bij het nationale inkomen te tellen.

Er vindt inderdaad een dubbeltelling plaats als de huisvrouw zelf haar vervanger zou betalen. Deze dubbeltelling kan vermeden worden, als de vervanger rechtstreeks door de overheid wordt betaald. Deze situatie is te vergelijken met die in het onderwijs: het schoolhoofd of de rector kiest uit wie hij in dienst neemt, de overheid betaalt het salaris. Voor de diensten van kinderdagverblijven enz. geldt *mutatis mutandis* hetzelfde. Het is een administratief-technische kwestie of ter wille van het vermijden van dubbeltellingen bij het berekenen van het nationale inkomen de vervanger van de huisvrouw, de crèches enz. rechtstreeks door de overheid betaald zouden moeten worden in plaats van uit het huisvrouwenloon (dat dan met dat bedrag zou moeten worden gekort). Het lijkt mij praktischer de huisvrouw zelf haar kosten van vervanging uit het huisvrouwenloon te laten betalen en later, bijv. aan de hand van de aangiften voor de inkomstenbelasting een correctie toe te passen op de berekening van het nationale inkomen.

Emancipatie van de vrouw

De heer Kertzman meent, dat huisvrouwen een uitzonderingspositie zouden gaan innemen, wanneer zij zouden worden betaald. Het tegenovergestelde is waar: de huisvrouwen nemen een uitzonderingspositie in als zij *niet* worden betaald. Zij zijn de enige groep in onze maatschappij, die voor de taak, die de gehele of het grootste gedeelte van de arbeidsdag in beslag neemt, niet wordt beloond.

Voorts meent de heer Kertzman dat de rolverdeling tussen man en vrouw door een huisvrouwenloon wordt geïnstitutionaliseerd. Het tegendeel is het geval: hoe we de maatschappij ook inrichten, er is altijd een groep volwassenen nodig, die zorgt voor opvoeding en verzorging van de gezinsleden. Wanneer de waarderend voor deze soort arbeid toeneemt, zijn er stellig meer mannen en ongehuwden, die dit soort werk willen doen. Met een variatie op een bekend gezegde: onbetaald maakt onbemind.

Maatschappelijk kostenbesef

Op het ogenblik worden alle huisvrouwen op één hoop geveegd: het verschil in prestatie tussen een huisvrouw

zonder kinderen en een huisvrouw met zes kinderen, wordt nergens gekwantificeerd. Daardoor kunnen wij ook niet zien, niet kwantificeren, welke potentiële arbeidskracht om buitenshuis te gaan werken in de groep huisvrouwen verscholen ligt. Wij moeten zichtbaar maken wat de verzorging en opvoeding van het gezin ons als natie kost.

Sociale voorzieningen en pensioenen

Dat sociale voorzieningen en pensioenen voor de huisvrouw ook mogelijk zijn bij een geschatte waarde van de huishoudelijke diensten is juist. Ik zou het een reuze stap vooruit vinden. Helaas is de praktijk niet zo rooskleurig. Nog vorig jaar adviseerde de SER negatief over opnemings van de huisvrouw in de volksverzekering arbeidsongeschiktheid. Als de huisvrouw werkneemster is, wordt ze automatisch opgenomen in alle sociale voorzieningen en pensioenregelingen.

Door een drukfout is op blz. 329 rechter kolom onder sub 8 in mijn artikel in *ESB* van 11 april een zin uitgevallen. In de zesde regel na „WAO” moet worden toegevoegd: „b. De huisvrouw ontvangt een uitkering krachtens ziekwet of WAO”.

Wat de pensioenregeling betreft het volgende: wie van beiden het huishouden doet, de gepensioneerde man of zijn vrouw, of te zamen, doet hier niet ter zake. Zolang een echtpaar zichzelf kan verzorgen heeft het recht op huisvrouwenloon. Als zij niet meer in staat zijn zichzelf te verzorgen, zullen anderen daarvoor moeten zorgen. Dat kan inderdaad een achteruitgang in welvaart betekenen, net als nu. De huidige praktijk is, dat met veel moeite een plaats wordt gevonden in een bejaarden-tehuis, waarvoor meestal een beroep op de bijstandswet moet worden gedaan. Dat zal dan in de toekomst net zo gaan, tenzij de kinderen of derden de bejaarden in huis nemen en hiervoor een hoger huisvrouwenloon gaan incasseren.

Subsidiëring van kinderdagverblijven, crèches enz.

De heer Kertzman ziet al hetgeen in het gezin gebeurt als consumptie. Reeds eerder bestreed ik deze zienswijze 1). Het gezin is een huishouding, of een bedrijf, waarin de huisvrouw haar arbeidskracht geheel of gedeeltelijk aanwendt om „goederen en diensten geschikt te maken voor verbruik” 2). Wanneer men de arbeid van de huisvrouw als productief ziet, is het logisch de kosten van haar vervanging fiscaal aftrekbaar te stellen als uitbesteed werk. De aannemer mag immers de kosten van zijn onderaannemer ook aftrekken.

Het achterwege laten van subsidies voor crèches enz. kan men onder de huidige omstandigheden *niet* bereiken door de belastingvrije voet te verhogen. Daardoor wordt slechts de progressie in de inkomstenbelasting afgezwakt zonder dat vergoeding van de kosten van vervanging van de huisvrouw plaats vindt. Bovendien zou men dan geen rekening houden met de individuele verschillen in kosten van vervanging.

De financiering

Er zijn twee uiterste methoden van financiering denkbaar:

- herverdeling van het bestaande nationale inkomen;
- toerekening van een deel van de toekomstige groei van het nationale inkomen aan de huisvrouw.

Ik koos voor een combinatie van beide methoden door de indirecte belastingen met 4 punten te verhogen en verder ieder jaar een gedeelte van de ruimte te gebruiken. Cijfermatig krijgen we in gulden van 1971 globaal het volgende beeld: er waren in 1971 13,3 mln. Nederlanders. Hun verzorging zou, indien het huisvrouwenloon volledig zou zijn gerealiseerd, kosten: 13,3 mln. x f. 2.500 = f. 32.650 mln., dat is 31% van het netto-nationale inkomen tegen factorkosten. Als we uitgaan van een reële groei van het nationaal inkomen van 4% per jaar, is het nationale inkomen over 30 jaar 1,04 · 105.360 mln. = f. 341.800 mln.

Netto nationaal inkomen tegen factorkosten	huisvrouwenloon
1971 f. 105.360 mln.	31% = f. 32.650 mln.
2001 f. 341.800 mln.	31% = f. 105.958 mln.

In 2001 is het benodigde bedrag voor het huisvrouwenloon f. 105.958 mln. In mijn voorstel wordt uit een verhoging van de indirecte belastingen gefinancierd 2 mln. x f. 1.250 x 1,04²⁹ = f. 7.795 mln. Als het resterende bedrag in 30 jaar geheel uit de groei van het nationale inkomen zou worden gefinancierd, is daarvoor per jaar nodig: 1,661% van het nationale inkomen, want 1,661 (1 + 1,04)²⁹ x 105.360 mln. = f. 98.163 mln. Er resulteert een bedrag voor huisvrouwenloon van f. 7.795 + f. 98.163 = f. 105.958.

Als de groei in de komende 30 jaar afzwakt of nul wordt, moet dan bezien worden of financiering door overheveling van bestaande koopkracht mogelijk en wenselijk is. Ook demografische factoren kunnen tot wijziging van de financieringsplannen nopen. Invoering van het huisvrouwenloon van het ene jaar op het andere door per gezin de belasting evenveel te verhogen als het huisvrouwenloon, is onmogelijk, omdat een aantal mannen minder verdient dan het huisvrouwenloon.

De tweede methode, nl. toekenning van een deel van de toekomstige groei van het nationale inkomen aan de huisvrouw, lijkt mij met minder fricties gepaard gaan, dan herverdeling van het bestaande nationale inkomen. In tegenstelling tot wat de heer Kertzman suggereert, meen ik dat het absolute bestedingsniveau van niemand wordt aangetast; de concurrentiepositie t.o.v. het buitenland wordt niet slechter; uitbreiding van de sociale voorzieningen kan op dezelfde voet doorgaan. Het enige dat verandert is, dat een deel van de reële groei van het gezinsinkomen nu via het salaris van de vrouw komt i.p.v. via het salaris van de man. Verder verandert de relatieve inkomenspositie van sommige groepen, mede omdat hier sprake is van een uitdeling van de ruimte in centen i.p.v. procenten.

Hoe de overheveling naar de huisvrouw technisch moet plaatsvinden, vereist een diepgaande studie. (Trouwens het gehele vraagstuk van het huisvrouwenloon is zo complex, dat het verder uitgediept zou moeten worden door een multidisciplinair team, waarin o.m. zouden moeten participeren: deskundigen op het gebied van sociale verzekeringen, pensioenen, openbare financiën, belastingen, arbeidsrecht, macro-economische planning en administratieve organisatie.) Wat brengt het minste leed met zich mee? Een heffing op de loonsom door de werkgever af te dragen in een speciaal fonds? Algehele optrekking van de BTW? Luxetarieven in de BTW? Verhoging van de vennootschapsbelasting of de inkomstenbelasting? Een heffing op de loonsom trekt mij het meest aan, omdat de situatie die dan ontstaat weinig afwijkt van de situatie zonder huisvrouwenloon en de disposities van de economische subjecten onveranderd laat. Verhoging van de inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting lijkt mij, althans nu, minder geschikt gezien de reeds bestaande druk in Nederland vergelijken met het buitenland. Maar wie kan zeggen hoe de situatie over 10 of 20 jaar is? Soepele aanpassing aan veranderende internationale verhoudingen zal nodig zijn. Ik acht mijzelf beslist niet competent een plan te maken, waarin de belastingstructuur en de structuur van de sociale voorzieningen voor het jaar 2000 en later vastligt.

1) Zie: De huisvrouw als producente, in *ESB* van 13 mei 1970.

2) Definitie van J. E. Andriessen in *Economie in theorie en praktijk*, 1964, blz. 24. Mijn vroegere leermeester Prof. G. Th. J. Delfgauw definieert in zijn *Inleiding tot de economische wetenschap*, 1969, produktie als volgt: „het vervaardigen van nuttige goederen of het toevoegen van nuttigheden aan bestaande goederen”. Hij voegt daaraan toe: „zulke in het gezin verrichte handelingen dragen bij tot het nut van de betrokken goederen, maar het is blijkbaar ondoelmatig ze onder het begrip produktie te brengen”. Waarom blijkbaar ondoelmatig?

Het belastingregime

Het verwijzen naar de praktijk van het huidige belastingregime is wel een schop tegen het zere been van alle vrouwen!

1. Het inkomen in natura door de huishoudelijke arbeid wordt voor iedere huisvrouw, of ze geen of tien kinderen heeft, op eenzelfde bedrag gesteld van f. 1.000 per jaar 3). Wie doet het ervoor, zelfs met volledige prijscompensatie?

2. Invoering van het huidige schijven-tarief heeft geleid tot een slechtere inkomenspositie van gezinnen met buitenshuis werkende vrouwen, indien man en vrouw weinig verdienen.

3. Met de kinderen van buitenshuis werkende vrouwen houdt het schijven-tarief geen rekening: de som van de aftrekken van man en vrouw werd ongeveer gelijkgesteld aan de som van de aftrekken van twee jongere ongehuwden. Met de kosten van vervanging van de huisvrouw met kinderen wordt dus in het geheel geen rekening gehouden.

Het kernpunt van het meningsverschil over het belastingregime ligt, geloof ik, besloten in de opmerking van de heer Kertzman, dat de kosten van vervanging van de huisvrouw een „inkomensbesteding” zijn, terwijl ik meen, dat ze als aftrekbare bedrijfskosten gezien moeten worden. Het gezin moet toch immers onder alle omstandigheden worden verzorgd, hetzij door de buitenshuis werkende huisvrouw, hetzij door een derde. Een behoorlijke verzorging van het gezin is een noodzakelijke voorwaarde voor een gezonde maatschappij. Kinderen, die niet behoorlijk worden verzorgd en opgevoed, kunnen een bedreiging vormen voor de volksgezondheid. Bewaring en handhaving van huidige en toekomstige arbeidskracht is in de huidige Nederlandse maatschappij alleen mogelijk bij een behoorlijke gezinsverzorging. Terecht wordt het gezin, dat hiervoor zorg draagt, fiscaal voorgetrokken door de aftrekbaarheid van de kosten van vervanging van de huisvrouw.

Conclusie

De heer Kertzman heeft mij er niet van kunnen overtuigen, dat een huisvrouwenloon niet zou bijdragen tot een *rechtvaardiger inkomensverdeling*. Zijn betoog heeft mij er eens te meer van overtuigd, dat de *emancipatie* van de vrouw gediend zou worden met invoering van het huisvrouwenloon, omdat daardoor de huidige uitzonderingspositie van de onbetaalde arbeidskracht zou verdwijnen. Ook blijf ik van mening, dat het noodzakelijk is de *kosten* van verzorging en opvoeding van het gezin zichtbaar te maken en daardoor tevens te ontdekken, waar mogelijkheden liggen om gehuwde

vrouwen in het arbeidsproces buiten het gezin te krijgen.

Wat betreft de *financiering*: alleen de tijd kan ons leren wat mogelijk en onmogelijk is op het gebied van herverdeling en macrodruk. De heer Kertzman heeft mij er niet van kunnen overtuigen, dat invoering van het huisvrouwenloon om financiële redenen onmogelijk is. Op het *belastingregime* hebben we een totaal verschillende visie.

De heer Kertzman heeft gelijk als hij stelt, dat een *exactere berekening van het nationaal inkomen en opnemng van de*

huisvrouw in sociale voorzieningen en pensioenregeling ook mogelijk is bij een geschatte berekening van het huisvrouwenloon. De vraag is echter of het zonder daadwerkelijke invoering van het huisvrouwenloon ook zal gebeuren.

M. Bruyn-Hundt

3) Zie: Fiscale positie van de werkende gehuwde vrouw, brief van de staatssecretaris van Financiën, zitting 1969-1970, blz. 19, rechter kolom.

Th. Shabad: China's changing map; national and regional development, 1949-71. revised ed., Methuen, Londen, 1972, 370 blz. \$ 15.00 (\$5.95 paperback). Oorspronkelijke druk 1956.

De afgelopen jaren zagen drie publicaties het licht, die een goed beeld geven van de ontwikkeling van het moderne China met de nadruk op de economisch-geografische aspecten. Ik doel hier op de werken van K. Buchanan, *The transformation of the Chinese earth* (Londen, 1970), van Wu Yuan-li, *The spatial economy of Communist China; a study of industrial location and transportation* (New York, 1967) en van T. R. Tregear, *An economic geography of China* (New York/Londen, 1970). Een vierde publicatie zal ongetwijfeld met evenveel waardering worden ontvangen, nl. het hier aangekondigde boek van Th. Shabad, wiens *Basic industrial resources of the USSR* (1969) reeds eerder door mij in *ESB* van maart 1971 werd besproken. Opmerkelijk is dat tweederde van het boek gewijd is aan de regionale ontwikkeling. De auteur heeft geen geringe taak op zich genomen. Geen land ter wereld heeft in de afgelopen decennia een grotere geheimhouding betracht t.a.v. de economische ontwikkeling dan China.

In het eerste gedeelte van het werk behandelt Shabad in het kort geografie, bestuur, bevolking en economie van China. Het tweede gedeelte geeft een gedetailleerd beeld van de politieke, bestuurlijke en economische veranderingen in elke provincie afzonderlijk. De nadruk ligt hierbij op de ontwikkeling van de natuurlijke hulpbronnen, de industrialisatie en urbanisatie en de spreiding van de verschillende etnische groepen.

Ten aanzien van de regionale ontwikkeling zijn er een tweetal fasen te onderscheiden. In de jaren vijftig werd aan de industrialisatie van het binnenland pri-

oriteit verleend. Verschillende overwegingen speelden hierbij een rol. Allereerst was de industrie te veel geconcentreerd in de kustprovincies, een erfenis van het verleden. Voorts bestond er een groeiende behoefte aan grondstoffen, zoals aardolie, waarvoor men niet langer afhankelijk wilde zijn van het buitenland. Belangrijke oliebronnen bevonden zich juist in de westelijke gebieden, m.n. Yümen in Kansu en Karamai in Sinkiang. Strategische factoren (de koude oorlog!) maakten een zo groot mogelijke spreiding van industrieën wenselijk. Tenslotte waren het de nauwe relaties met de Sowjetunie in de jaren vijftig, die eveneens pleitten voor een ontwikkeling van de Chinese provincies, die aan Sowjet-Centraal-Azië en Buiten-Mongolië grensden.

Mantsjoerije vormt altijd nog één van de belangrijkste industriegebieden van China, ondanks het feit, dat de natuurlijke hulpbronnen beperkter zijn dan in andere delen van China. Het aandeel van Mantsjoerije in China's steenkoolproductie daalt evenwel met de opkomst van andere produktiegebieden. Sinds 1960 is Mantsjoerije toch de belangrijkste aardolieproducent geworden dankzij de ontwikkeling van het Taching-oliëveld in Heilungkiang. Aan het einde van de jaren zestig verzorgde Taching ongeveer de helft van de totale aardolieproductie. De betekenis van Karamai in Sinkiang, dat in de jaren vijftig een belangrijk nieuw oliecentrum vormde, is na de opkomst van Taching afgenomen. Voorts levert Mantsjoerije ijzererts, magnesiet, mangaan en molybdeen, welke grondstoffen van betekenis zijn geweest voor de groei

van het ijzer- en staalcentrum Anshan. Zoals gezegd, de meer centraal en westelijk gelegen delen van het rijk werden niet verwaarloosd.

Enkele willekeurige voorbeelden: Patow in Binnen-Mongolië kon door de aanwezigheid van grote ertslagen een belangrijk ijzer- en staalcentrum worden. In Lanchow, hoofdstad van Kansoe, kwam dankzij de olie van Yümen niet alleen een olieraffinaderij tot stand, maar in de jaren zestig ook een petrochemisch complex met een industrie van kunstmeststoffen. Aanvankelijk werd de ontwikkeling van het Tsaidambekken (Tsinghai) na de energieke aanpak in de jaren vijftig vrijwel stopgezet; maar in 1969 werden verschillende ontwikkelingsprojecten weer ter hand genomen, o.m. de exploratie van aardolie. Zelfs in het moeilijk toegankelijke Tibet kon men kleine projecten voor steenkoolmijnen en hydro-elektrische centrales tot uitvoering brengen. Miljoenen Chinezen migreerden in de jaren zestig naar randgebieden, als Binnen-Mongolië en Sinkiang. In 1953 vormden de Turkse Oeigoeren nog 75% van de totale bevolking van Sinkiang. Omstreeks 1970 nemen de Han-Chinezen al bijna de helft van de 10 mln. zielen tellende bevolking voor hun rekening!

De breuk met de Sowjetunie, maar bovenal de gevolgen van de Grote Sprong Voorwaarts, brachten een kentering in dit beleid. Niet langer werd het accent gelegd op de groei van de zware industrie. Men kreeg oog voor het belang van een evenwichtige ontwikkeling zowel van de landbouw als van de industrie („lopen op twee benen“). De aandacht werd nu weer meer gericht op de agrarische problemen van de overbevolkte oostelijke provincies. Overwegingen als de hoge kosten van het transport van west naar oost werden nu ook meer in het economische beleid betrokken. Het afbreken van de Sowjethulp droeg uiteraard ook het nodige bij tot deze beleidsombuiging in de jaren zestig. Men beseftte voorts, dat gezien de moderne wapentechniek (m.n. de lange-afstandsraketten) een industrie in het binnenland even kwetsbaar is als die in de randgebieden.

De ontdekking van grote olievelden bij Taching in Mantsjoerije deed de afhan-

kelijkheid van olie uit de westelijke provincies bovendien afnemen. Een andere factor was nog de toenemende handel met Japan en de Europese landen, die de handel met de Sowjetunie moest vervangen. Tenslotte waren in de oostelijke provincies aanzienlijk meer arbeidskrachten beschikbaar dan in de dunbevolkte westelijke gebieden. Dit wil allerm minst zeggen, dat er sprake was van „verwaarlozing“ van de provincies in het midden en westen van het rijk. Shabad geeft een duidelijk beeld van het ontwikkelingsniveau van de verschillende regio's. Allereerst heeft men in het gehele land de oprichting van kleine industriële bedrijven, die kunnen voldoen aan de plaatselijke behoeften, gestimuleerd. Het betreft hier bijv. kleine steenkoolmijnen, fabrieken voor de produkten van kunstmeststoffen, ijzer en werktuigen (o.m. voor de landbouw).

Het Chinese landschap is aanzienlijk veranderd. Kleine bedrijven werden verenigd in grote communes. Luchtfoto's tonen een rationeel bodemgebruik. Herbebossing, grote waterbouwkundige werken, bestrijding van erosie, industrievestiging in maagdelijke gebieden, aanleg van wegen en spoorwegen, de bouw van nieuwe steden en de snelle groei van oude (zoals Chengtu, hoofdstad van de rijke provincie Szechwan, die in 1953 nog 857.000 inwoners telde en aan het einde van de jaren zestig 1,7 mln.) hebben het karakter van het land in enkele decennia maöistisch bewind meer veranderd dan in de vele eeuwen daarvoor. Shabad geeft een gedetailleerd overzicht van de veranderingen sedert 1949. Wie zich een beeld wil vormen van de ontwikkeling van bevolking, landbouw, industrie, urbanisatie, over een veel langere periode, die alle chinese dynastieën omvat, doet er goed aan nog twee andere voortreffelijke werken ter hand te nemen, nl. die van T.R. Tregear, *A geography of China* (Londen, 1965) en Yi-fu Tuan, *China (The world's landscapes)* (Londen, 1970).

Volledigheidshalve wijs ik er tenslotte nog op, dat het driemaandelijkse tijdschrift *China-Informatie*, dat bij de Bibliotheek van de Technische Hogeschool Delft (red. secr. Mevr. C. A. v.d. Berg-v.d. Geer) wordt uitgegeven, een goede gids is voor literatuur over recente ont-

wikkelingen op economisch gebied in het hedendaagse China. Ook aan de economische geografie wordt de nodige aandacht geschonken.

P. Krug

Elseviers vennootschapsbelasting. BV Uitgeversmaatschappij Bonaventura, Amsterdam, 1973, 200 blz. f. 22,50.

Deze gids, bedoeld als begeleiding bij de aangifte over 1972, is blijkens het voorwoord bestemd voor directeuren, staffunctionarissen van ondernemingen, aandeelhouders van familievennootschappen en fiscale specialisten. Evenals in *De Belasting-Almanak* is een indeling gemaakt aan de hand van de vragen van het aangifteformulier. Verder bevat de uitgave o.a. belangrijke wetteksten, standaardvoorwaarden voor bedrijfsfusie en gegevens over omzetting van een eenmanszaak in een NV of BV.

Dr. C. K. F. Nieuwenburg: Geld en economische activiteit. Kluwer, Deventer, 1973, 34 blz., f. 4,50.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de staatshuishoudkunde en de statistiek aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op woensdag 28 maart 1973. Prof. Nieuwenburg komt tot de conclusie dat de verschillen tussen Keynesianen en Monetaristen niet groot zijn. Hij ziet als grote verdiensten dat monetaristen een stimulans hebben gegeven aan het denken over de betekenis van monetaire factoren voor de economische activiteit.

CBS: Regionaal statistisch zakboek 1972. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1973, 215 blz. f. 12.

Deze uitgave, van opzet iets beperkter dan het *Statistisch Zakboek*, bestaat uit twee gedeelten. Het eerste deel bevat gegevens voor vijf landsdelen, elf provincies en vier grote gemeenten. In het tweede deel zijn gegevens vermeld voor 40 regio's.

CBS: Automobiël en carrosseriebouw 1970. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1973, 24 blz., f. 5.

Het CBS heeft deze uitgave in de serie produktiestatistiek ingedeeld in twee onderdelen. Onderdeel A, produktiestatistiek, bevat o.a. gegevens over afzet, productie, grond- en hulpstoffenverbruik enz. In het onderdeel B, aanvullende gegevens uit maandelijkse statistieken, staan cijfers over assemblage, binnenlandse markt van nieuwe automobielen en aflevering door de industrie van opleggers, aanhangwagens, carrosserieën e.d.

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek.

WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL ROTTERDAM B.V.

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 23 46 92, 23 20 76, 23 90 39 en 25 39 41

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(Buiten openingstijden neemt onze automatische telefoonbeantwoorder uw bestellingen op, onder nr. (010) 23 46 92).

(I.M.)